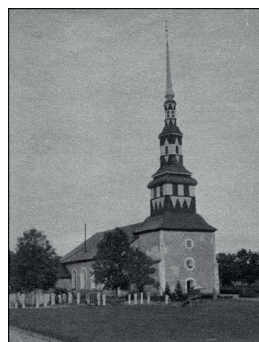
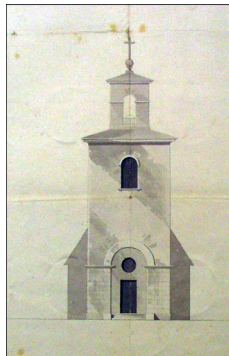
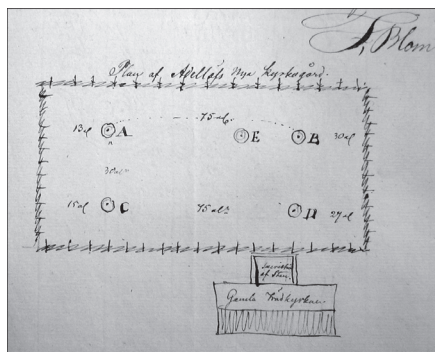

Metodprojekt

Identifikation av äldre kyrkolägen

– en arkivstudie avseende äldre kyrkoläge i relation till befintlig kyrkoplats, sex kyrkor i Jönköpings län, Linköpings stift

Adelövs och Linderås socknar i Tranås kommun,
Bellö, Ingatorps och Hässleby socknar i Eksjö kommun samt
Lommaryds socken i Aneby kommun

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Kulturmiljö Byggnadsvård
Byggnadsvårdsrapport 2004:16

Britt-Marie Börjesgård, Linnéa Kallerskog, Jan Agertz

Metodprojekt

Identifikation av äldre kyrkolägen

– en arkivstudie avseende äldre kyrkoläge i relation till befintlig kyrkoplats, sex kyrkor i Jönköpings län, Linköpings stift

*Adelövs och Linderås socknar i Tranås kommun,
Bellö, Ingatorps och Hässleby socknar i Eksjö kommun samt
Lommaryds socken i Aneby kommun*

Rapport: Britt-Marie Börjesgård och Linnéa Kallerskog. Foto: Jonas Haas. Digital kartbearbetning: Fredrik Engman. Grafisk design: Anders Gutehall.

Jönköpings läns museum. Box 2133. 550 02 Jönköping. Tel: 036-30 18 00. E-post: info@jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2004

Innehåll

Inledning	5
Bakgrund.....	5
Målsättning	6
Metod.....	6
Avgränsningar	6
Arkiven	7
Kyrkorna egna handlingar.....	7
Statliga handlingar	7
Statens tillståndshantering.....	7
Ritningar.....	8
ATA	8
Lantmäteriet	9
Branförsäkringshandlingar	9
Övriga arkiv och samlingar.....	10
Felkällor	10
Litteratur.....	10
Sammanfattning, värdering av metoden	10
Redovisning av resultaten:	11
Adelövs kyrka	11
Bellö kyrka.....	14
Hässleby kyrka.....	16
Ingatorps kyrka	19
Linderås kyrka	22
Lommaryds kyrka	24
Fotnoter	28
Arkiv	30
Tekniska och administrativa uppgifter	31

Bilagor

Bilaga 1	Kyrkor i Jönköpings län, Linköpings stift
Bilaga 2	Ur Rogberg, Historisk Beskrifning om Småland, Karlskrona 1770
Bilaga 3	ATA: Inventeringar med anledning av Kungl. Förordning, 1828 gällande Fortida minnesmärken
Bilaga 4	Handling i Riksarkivet gällande Lommaryds kyrka
Bilaga 5	Handling i ATA: Lommaryds kyrka rörande förfrågan om den gamla kyrkans utformning, 1936
Bilaga 6	Övriga avskrifter: gällande Linderås och Lommaryd

Identifikation av äldre kyrkolägen i Jönköpings län inom Linköpings stift

Inledning

Jönköpings läns museum sökte hösten 2001 kyrkoantikvarisk ersättning från Linköpings stift för att kunna genomföra en metodstudie vad gäller äldre kyrkolägen, medel som sedan beviljades ur 2003 års kyrkoantikvariska ersättning. Syftet var att i ett första skede finna metoder för att öka kunskapen om gamla kyrkolägen i relation till befintliga kyrkor. Anledningen till att museet ville genomföra studien i länets kyrkor tillhörande Linköpings stift var att dessa utgjorde ett naturligt lagom stort urval. Tjugotvå av länets socknar tillhör Linköpings stift. Av dessa sockenkyrkor är det sex stycken som har något oklara uppgifter om den äldre kyrkans läge i förhållande till den nuvarande kyrkan. Se vidare bilaga 1. Det vidare syftet med studien är att se om detta är en framkomlig väg att öka kunskapen om de äldsta, ej längre bevarade, kyrkorna. Detta för att skapa ett bättre planeringsunderlag både för församlingar och antikvariska myndigheter.

Bakgrund

Kyrkoplatserna har lång kontinuitet, ibland tillbaka till 1100-talet. I några fall är den gamla medeltida kyrkan bevarad, kanske tillbyggd och delvis förändrad, men ändock kvar. I de flesta fall har den gamla oftast medeltida kyrkan ersatts med en ny större kyrka. Det är framförallt 1800-talet som är den stora nybyggnadsperioden. Bara under perioden 1760–1860 uppförs 42 nya kyrkor i nuvarande Jönköpings län. I de flesta fall byggs den nya kyrkan på den gamla kyrkotomten, blott ett fåtal kyrkor får helt nya lägen.

Kunskapen om den ursprungliga kyrkans läge är oftast bristfällig. Detta utgör ett problem både för de antikvariska myndigheterna och för församlingarna i samband med arbeten som kräver grävningar i och runt kyrkobyggnaden. Församlingarna är inte alltid medvetna om att en gammal kyrkogrund är en fornlämning. Och i en situation där dess exakta läge inte är känt, är det lättare att misstag begås genom att schaktning sker utan att tillstånd för åtgärden finns. Med större kunskap om den tidigare kyrkans läge skulle man ha bättre beredskap dels för att t.ex. kunna undvika att beröra de gamla resterna genom alternativa dragningar, dels för att kunna hämta in mera kunskap i anslutning till de grävningar som görs.

Jönköpings län har i ringa omfattning berörts av de omfattande kyrkostudier som är genomförda inom ramen för Sveriges kyrkors kyrkomonografier. Detta gör att allt befintligt källmaterial inte är genomgången och publicerat. Äldre kartor är en källa som borde kunna utnyttjas i högre utsträckning än vad som tidigare har gjorts.

Målsättning

Målsättningen med projektet är att utifrån befintligt källmaterial säkrare kunna precisera äldre kyrkolägen. Detta för att kunna göra rätt antikvarisk bedömning och höja beredskapen i samband med schaktnings- och dräneringsarbeten, ledningsdragningar och andra arbeten som förutsätter ingrepp i mark eller murar.

Rapporten ska kunna utgöra underlag för antikvariska institutioner och myndigheter, men även för kyrkan, församlingen och stiftet.

Metod

Samtliga kyrkor i Linköpings stift inom Jönköpings län, som är aktuella utifrån frågeställningen, har studerats för att se om det går att få fram mera kunskap på området genom att gå igenom befintligt arkivmaterial, såsom sockenstämmoprotokoll för berörda år, korrespondens med Kungl. Maj:t i frågan, kart- och ritningsmaterial etc. Då materialet är mycket omfattande har det inte varit möjligt att gå igenom samtliga sockenstämmoprotokoll. Frågan om att bygga en ny kyrka kunde tex. behandlas under tjugo års tid innan bygget verkställdes.

Projektet har genomförs av Jönköpings läns museum. I projektet har byggnadsantikvarier samarbetat med medeltidsarkeologer och kulturgeografer samt museets ortnamnsforskare som har specialkompetens att läsa äldre källmaterial. Genom att knyta företrädare för olika discipliner till projektet, har olika yrkeskompetenser kunnat tillvaratas, vilket sammantaget har gett en bättre helhetsbild. Projektgrupp har utgjorts av Britt-Marie Börjesgård, Linnéa Kallerskog och Jan Agertz. Fredrik Engman har ansvarat för framtagning av historiska kartöverlägg.

Avgränsning

I genomgången av källorna har vi fokuserat på sådant material som gett oss information om kyrkans storlek och läge, vidare om det har funnits gravkor, klockstaplar eller andra byggnader i anslutning till den gamla kyrkan. Lösa inventarier, som i detta sammanhang saknar betydelse, har lämnats därhän.

Andra arkeologiska lämningar, såsom en eventuell äldre bytomt i kyrkans omedelbara närhet, behandlas inte i studien.

Arkiv

För att söka kunskap om kyrkorna och deras utveckling finns en rad olika arkiv. Det är dels de kyrkliga arkiven, dels de statliga arkiven som i första hand är aktuella i detta sammanhang. Utöver dessa finns även kulturhistoriska arkiv och material knutet till enskilda forskare/personer.

Kyrkornas egna handlingar

De kyrkliga arkiven innefattar församlingens egna handlingar, såsom sockenstämmoprotokoll, räkenskaper etc. samt stiftets arkiv, och relevanta handlingar i detta sammanhang är framförallt visitationsprotokollen. Detta material förvaras på landsarkiven och för de i studien aktuella kyrkorna på Landsarkivet i Vadstena.

Statliga handlingar

De statliga arkiven omfattar de olika myndigheter som har handlagt kyrkofrågor över tiden. Det statliga arkivmaterialet förvaras dels i Riksarkivet, dels i ATA, Antikvarisk-topografiska arkivet, båda i Stockholm.

Statens tillståndshantering

År 1772 blev Överintendentsämbetet ett kontor inom slottsbyggnadsstaterna och från 1810 ett självständigt ämbetsverk med bl.a. till uppgift att granska och hjälpa församlingar att ta fram ritningar till nya kyrkobyggnader. Överintendentsämbetet fattade dock inte de slutgiltiga besluten utan lämnade förslag till Kunglig Maj:t som hade att godkänna föreslagna ritningar.

Korrespondensen mellan församlingen och staten gick oftast via kungens befallningshavande i länet. Hanteringen kunde ofta ta flera år från anhållan om ritning till beslut varefter byggnation kunde verkställas. Detta gör att vissa ärenden kan ha hanterats över relativt lång period. Det är dock inte alltid bara en fråga om att handläggningen har tagit tid, utan kan också vara ett tecken på att församlingen inte alltid har varit överens om föreslagen åtgärd. Detta kan man ibland ana av formuleringar i breven som oftast är undertecknade av församlingen präst.

Överintendentsämbetets handlingar förvaras på Riksarkivet i Stockholm. Arkivet är lite olika ordnat över tid. De äldsta handlingarna ligger länsvis, men från 1811 är materialet sorterat rent kronologiskt men ligger dock i alfabetisk ordning. Beslutshandlingarna ligger dock inte i Överintendentsämbetets arkiv utan får sökas genom ”brev till Kungl. Maj:t” som också ligger helt kronologiskt ordnat. En god hjälp in i materialet är det kortregister i Riksarkivets forskarexpedition som är ordnat läns- och sockenvis vad gäller korrespondens till Kungl. Maj:t. Från 1800-talets mitt ligger besluten som konseljakter i Ecklesiastikdepartementets arkiv. Eventuellt ritningsmaterial ligger antingen i akten eller separat, oftast beroende på ritningarnas storlek. Det äldsta ritningsmaterialet finns oftast

---

på Riksarkivet men är ibland överfört till Byggnadsstyrelsen och finns då förvarat på ATA. Även delar av Överintendentsämbetets material är överfört till ATA.

Några viktiga förordningar som har gett genomslag i arkivmaterialet är: Förordningen avseende publika byggnader från 1776, som innebär att församlingarna ska få ritningarna granskade och godkända innan kyrka får byggas, de kan vidare få hjälp med framtagning av ritningar; Förordningen avseende forntida minnesmärken, 1828, som innebar att kyrkorna inventerades, ett antal punkter skulle besvaras, se vidare avskriften i bilaga X. År 1867 kom en ny Förordning avseende forntida minnesmärken, vilken innebar rivningsförbud för äldre kyrkor. Dessa kunde även fortsättningsvis rivas, men frågan remitterades till Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitetsakademien som var högsta fornminnesvårdande myndighet, för yttrande, vilket var fallet vad gäller Lommaryd.

På Riksarkivet finns också olika privatsamlingar som ibland behandlar kyrkofrågor. Den omfattande så kallade Sandbergiska samlingen innehåller olika handskrifter ordnade ämnesvis och topografiskt. För de studerade kyrkorna finns dock inget relevant material i denna samling.

Ritningar

Kyrkoritningarna utförda av Överintendentsämbetet innehåller normalt en planritning och en fasadritning. Situationsplaner förekommer normalt inte. Planritningen ger dock genom den färg som murarna är utförda i en fingervisning om ifall kyrkan byggs på gamla murar eller om det handlar om en ren nybyggnation. Rosa murar indikerar oftast nybyggnation och svarta murar nyttjande av äldre murar.

I enstaka fall kan andra typer av ritningar/kartor finnas i ÖIÄs material. Vad gäller Adelöv finns t.ex. en grundmätningsskarta utförd inför det nya kyrkobygget. Denna karta visar den gamla kyrkan inritad i relation till den nya grundundersökningsområdet. Den är dock den enda i sitt slag inom ramen för de sex undersökta kyrkorna.

Överintendentsämbetets material har lite olika karaktär över tiden, vilket kan vara en fråga om tidsanda men också om de olika överintendenternas bakgrund och intresse. Materialet som t.ex. gäller Adelövs kyrka har granskats av Fredrik Blom som tillika var överste i flottans mekaniska kår och intresserad av teknisk och tekniska innovationer, vilket också lyser igenom i de svar som han tillskriver församlingen i diskussionen om kyrkans slutgiltiga utformning.

ATA

Antikvarisk topografiska arkivet utgör Riksantikvarieämbetets arkiv och innehåller ärenden som har hanterats av Riksantikvarieämbetet, Vitterhetsakademien och Byggnadsstyrelsen. Huvudparten av materialet är ordnat topografiskt, landskaps- och sockenvis, där kyrkorna ligger i egna

---

mappar. Arkivet innehåller också ritningar och fotografier samt pressklipp ordnade på samma sätt. Här finns också särskilda samlingar, framför allt material samlat av olika personer, inom myndigheten men även andra.

Lantmäteriet

Lantmäteriet har kartmaterial upprättat vid t.ex. rågångmätningar, markskiften inom byar eller vid avstyckningar. Kyrkorna berörs sällan direkt, åtminstone inte i det äldre materialet. In på 1900-talet kan finnas kartor upprättade framförallt vid kyrkogårdsutvidgningar.

Däremot förekommer det relativt allmänt att kyrkorna berörs indirekt, då ägor och bebyggelse som gränsar mot kyrkans mark avhandlas. I de fall det har genomförts både storskifte och laga skifte kan finnas ett relativt omfattande kartmaterial. Bebyggelsen är dock inte alltid skalenligt och exakt inritad, utan kan ibland bara vara symboliskt markerad, vilket är relativt vanligt i det äldre kartmaterialet, från 1600- och 1700-talen. Detta gör att det utifrån kartbilden inte går att utläsa byggnadens storlek eller orientering.

Lantmäterimaterialet, kartor samt beskrivningar, förvaras på lantmäteriet i respektive län samt på Lantmäterimyndigheten i Gävle. Äldre jordbokskartor, de så kallade geometriska jordeböckerna, finns enbart i Gävle och har därför inte kunnat studeras i original.

Brandförsäkringshandlingar

Brandförsäkringshandlingar ger ofta en god bild av bebyggelsen. Brandförsäkringsverkets handlingar finns förtecknade och går att söka via nätet. För de aktuella kyrkorna fanns dock inget material.

Övriga arkiv och samlingar

Utöver de ovan angivna arkiven kan finnas material som berör de aktuella kyrkorna i Kungliga biblioteket, Handskriftsavdelningen, t.ex. bakgrundmaterialet för Allvins sockenbeskrivningar, samt eventuellt kart- och ritningsmaterial. Topografiska ritningar finns vidare på Nationalmuseum. Arkivtiden inom ramen för projektet har inte medgett att besöka dessa samlingar. Ett arkiv som delvis är kontrollerat är Mandelsgrenska samlingen, i Folklivsarkivet, Lunds universitet, då materialet finns förtecknat och sökbart via nätet.

Felkällor

Ett problem vid genomgång av äldre handlingar kan, förutom ovana att läsa äldre stavningar, också vara svårlästa handstilar. I vissa fall kan även handlingar vara svårlästa för att bläcket har blekts eller för att mycket tunt papper har nyttjats, vilket kan göra att texten slår igenom från papprets andra sida.

Litteratur

Vid sidan om arkivmaterialet finns viss äldre litteratur som beskriver de aktuella kyrkorna. En av de äldsta tryckta beskrivningarna är den från

---

1770-talet författad av Samuel Rogberg: Historisk beskrivning om Småland. Där han tecknar kort respektive socken vad gäller jordmån, försörjning, gods och gårdar samt kyrkan. Problemet med ett sådant material är att värdera trovärdigheten i utsagorna. När man läser beskrivningar får man trots allt känslan av att dessa troligen är relativt trovärdiga, då det finns en skillnad emellan hur kyrkorna beskrivs. Vissa beskrivs mera ingående och andra mycket kortfattat, vilket kan betyda att han "inte har fyllt i" där det har saknats uppgifter. Rogbergs material återkommer och citeras ofta i senare beskrivningar, dock anges inte allt källan, men då formuleringarna är desamma kan man ana bakgrunden.

En senare uppföljare till Rogberg är Jonas Allvin som i mitten av 1800-talet ger ut "Ny beskrivning över Småland". Allvin var lantmätare och beskriver socknarna häradsvis, i princip på samma sätt som Rogberg, dock nästan hundra år senare.

Vad gäller Vedbo härad så finns J. Silfvings bok "Från norra Smålands medeltid" publicerad 1952. I denna behandlas socknarna Bellö, Ingatorp och Hässleby. För Adelövs och Linderås kyrkor respektive socknar finns två goda beskrivningar, dels Sigurd Piras, Linderås och Adelövs gamla kyrkor från 1942, dels Erik Lönnerholms, Linderås och Adelöv två socknar i Holaveden, utgiven 1967.

Sammanfattning

Värdering av metoden

Arkivmaterialet för de olika kyrkorna varierar. Detta beror dels på när i tiden kyrkorna är uppförda, dels på lokala variationer. Den statliga regleringen gällande kyrkorna har varierat, vilket också gör att arkivhandlingarna ser olika ut. Viktiga hållpunkter är de förordningar som får genomslag i visitationer och inventeringar. De lokala variationerna kan bero på hur "värtaligt" och hur länge prästen och församlingen har korresponderat i frågan med Överintendentsämbetet och Kungl. Maj:t eller om församlingen har fört livliga diskussioner på sockenstämmor som avspeglar sig i protokollen. Vidare är det en fråga om respektive protokollförande prästs intressen och perspektiv som avspeglas. Det går därmed inte att lyfta fram det ena källmaterialet framför det andra.

Metoden att koncentrerat gå igenom olika arkiv för att söka specifika uppgifter är framgångsrik. Ny kunskap om de aktuella kyrkorna har kommit fram.

Av de sex studerade kyrkorna kan vi med relativ exakthet fastställa den äldre kyrkans läge för fyra. För två av kyrkorna behövs ytterligare bearbetning av kompletterande material för att kunna vara helt säkra i vår bedömning. Som ett komplement till arkivstudierna kan markradarundersökningar ge ytterligare kunskap. Markradar kan, om jordmånen är den rätta, ge goda utslag på gamla murar etc.

Redovisning av resultatet

Adelövs kyrka

Adelövs nuvarande kyrka, ritad av arkitekt Fredrik Blom vid Överintendentsämbetet i Stockholm, uppfördes under åren 1830–33¹. Dess föregångare var en medeltida träkyrka. Någon exakt tillkomsttid föreligger ej, men i visst äldre material noteras kyrkan vara uppförd år 1427. Vad detta årtal grundar sig på finns inga klara uppgifter om, men årtalet förekommer både i 1700-tals och 1800-tals källor.² Kyrkoläget är med stor sannolikhet äldre, vilket kan tyda på att kyrkan faktiskt byggdes 1427 och då ersatte en tidigare kyrka.

Medeltidskyrkans utformning

Den medeltida kyrkan känner vi bäst genom den inventering som genomfördes 1829, bara något år innan den kom att rivas. Det var en träkyrka, 39 alnar lång och 17 bred, det vill säga drygt 23 meter lång och 10 meter bred. Kyrkan var spånklädd och hade sju fönster på den södra sidan och sex på den norra. Interiört var kyrkan inredd med orgelläktare samt en läktare på norra långsidan. I kyrkans nordöstra hörn fanns en sakristia av sten och i väster ett vapenhus som mätte 7 alnar i fyrkant. Kyrkan hade, fram till år 1800, haft en takryttare. Vid tidpunkten för inventeringen fanns också en klockstapel på kyrkogården.³

Att ”tornet på taket” som det kallas i inventeringen, bör ha varit en takryttare kan man anta, utifrån att redan i äldre visitationsprotokoll från 1540-talet omnämns att kyrkans tre klockor var fördelade enligt följande: *En i stapeln, en mindre i tornet, och en lüten hand klocka på hwalffwet*⁴. Hade kyrkan haft ett traditionellt klocktorn, hade en särskild stapel för den större klockan inte varit behövlig.

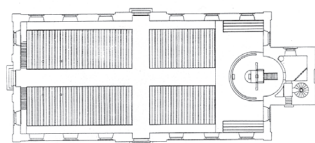
I samma handling framgår att *kyrkan är av trä och innantill allt väl målat och ganska härligen beprydd. Men sakristian av sten*.⁵

Redan vid 1500-talets mitt fanns alltså en tillhörande klockstapel på kyrkogården. I ett visitationsprotokoll från 1633 beskrivs samma för-

Utsnitt ur Dukers länskartan 1690, kyrkan ritad med två torn.

ADELÖVS KYRKA
UPPMÄTNINGSRITNING

Uppmättningsritning Adelövs ka

hållande vad gäller klockorna, dessutom nämns ett orgelverk. Vilket kan antas vara tidigt. I övrigt finns ingen information om kyrkobyggnaden i denna handling.⁶

I 1700-tals källor, såsom Samuel Rogbergs, är uppgifterna mer knapphändiga men måttuppgifterna vad gäller långhuset är desamma.

I inventeringen 1829 omnämns två gravar som fanns i kyrkan men som inte längre fick nyttjas, samt den murade graven tillhörande familjen Hummelhjelm som alltjämt står på kyrkogården söder om kyrkan.⁷

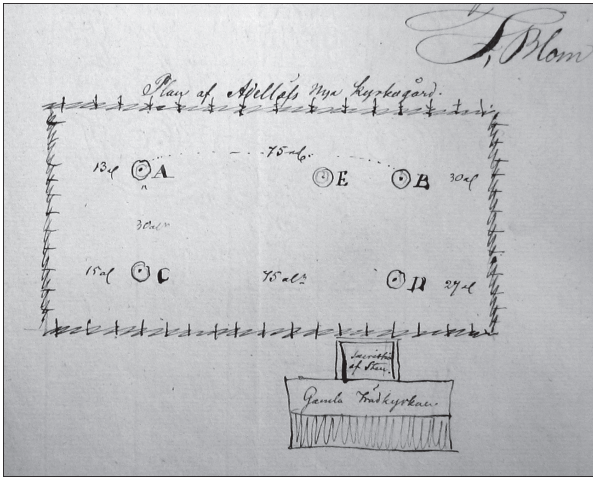
Kyrkans läge och kyrkoplatsen

På en kartskiss från 1816 som finns på Riksarkivet är gamla kyrkan inritad med tillhörande sakristia. Kartan är upprättad av arkitekten Fredrik Blom vid en grundundersökning inför det kommande kyrkobygget. Han har ritat in den gamla kyrkan söder om det inhägnade undersökta området. I handlingen anges hur marken är beskaffad i respektive provgrop och hur djupt det är till fast underlag. Slutsatsen blir *”att denna grund äger tillräcklig fasthet att deruppå uppföra både kyrka och tornbyggnad af Sten. Grundläggningen måste här som vid alla större Byggnader med omsorg verkställas, hwarom med Sockne Stämman uplysning blifvit meddelt, och hwarförutan den bästa grundbotten kan efterlämna remnade murar.”*⁸

På skissen ligger den gamla kyrkan precis intill det hägnade område som är utmärkt ”Plan af Adellöfs nya kyrkogård.” Detta innebär att den gamla kyrkans sakristia troligen har legat helt intill den norra kyrkogårdsmuren. På flera äldre kartor över Adelövs by finns kyrkogården inritad dock utan kyrka eller bara ritad som en symbol. Kyrkogården är till sin form fyrkantig, men inte helt liksidig då den vigdar sig något åt norr.⁹ Idag har kyrkogården en avlång form orienterad i nord-sydlig riktning, vilket innebär att kyrkan har utvidgats vid ett eller flera tillfällen.

I ett protokollsutdrag ur ordinarie valborgsmässosockenstämma 1799 ansöker församlingen om att få uppföra en ny kyrka. Detta inleds med en lång utläggning om kyrkans bristfällighet med rötskador i botten- och väggsyll samt risk för tornets nedrasande.

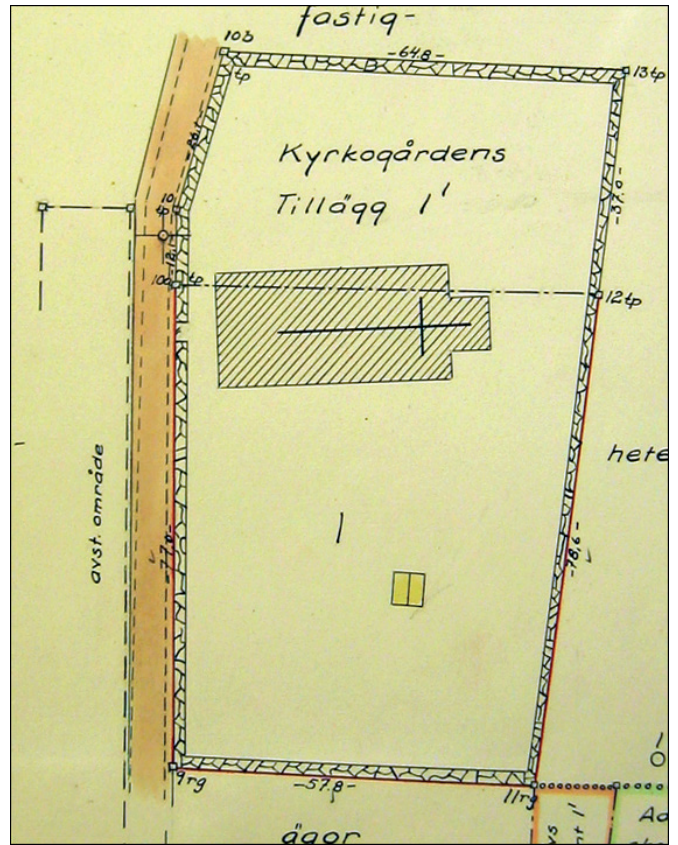
Av handlingen framgår vidare att församlingen önskar placera den nya kyrkan bredvid och norr om den gamla och att man avser att köpa mera mark för utvidgning av kyrkogården.¹⁰ Ett köp som verkställdes påföljande år, då man av ägaren till Näs som också ägde en gård i Adelövs by, köpte ett tunnland av Adelövs bygärde. En karta ska också ha upprättats. År 1804 inhägnade man området med en gårdsgård.¹¹ Detta är troligen hägnaden på Fredrik Bloms kartskiss. Utifrån detta kartmaterial bör det med relativt god exakthet gå att rekonstruera den gamla kyrkans läge.

Fredrik Bloms grundundersökning utförd 1816, RA.

Kyrkotomten på karta, P. Duker 1731.

Adelövs kyrkogård, karta upprättad 1949 av Birger Bucht. Lantmäteriet.

Den gamla kyrkan låg söder om den nuvarande och norr om gravkoret. JLM

Bellö kyrka

Bellös nuvarande kyrka är uppförd 1822–23 efter ritningar av arkitekten J. W. Gerss vid Överintendentsämbetet. Kyrkan stod helt klar och invigdes först 1828. Den ersatte då en medeltida kyrka av sten. Bellö har varit annexförsamling till Ingatorp.

Den medeltida kyrkan

Den medeltida kyrkan var knappt 18 meter lång och 6½ meter bred. Denna kyrka är sparsamt beskriven i äldre handlingar. Det som omnämns är kyrkans klockor. Vid en biskopsvisitation 1648 finns tre klockor i en klockstapel: en stor och två små, samt en primklocka. År 1694 genomförs en ny visitation och då nämns fortfarande samma klockor, men nu anses bara den stora klockan hänga i stapeln och de två mindre i tornet, medan primklockan finns vid altaret. Detta innebär att kyrkan under en period har haft ett klocktorn på kyrkan, förmodligen en takryttare, eftersom det enbart rymmer de små klockorna.

I korrespondensen mellan församlingen och Överintendentsämbetet inför bygget av den nya kyrkan nämns inget om den gamla, förutom dess ”bristfällighet och nästan obrukbara skick.”. I brev daterat 9 november 1814 anhåller församlingen om att få en ritning till ny kyrka, i enlighet med den kungliga förordningen. Då ingen lämplig byggmästare fanns i trakten översändes bara uppgifter om socknens storlek och ekonomi. Härefter följer sedan en viss brevväxling där församlingen förtydligar att de önskar en kyrka med torn vid endera gaveln, då den gamla klockstapeln är ”förfallen och obrukbar”.

Vid inventeringen av forntida minnesmärken år 1829 är den gamla kyrkan riven och omnämns inte i protokollet. I förteckningen av kyrkans inventarier förekommer vissa äldre föremål bl.a. ”ett gammalt rökelsekar af malm utan årtal eller inscription.”

Dessa äldre inventarier ger en antydning om från vilken tid det kan förmodas ha funnits en kyrka i Bellö. I Riksantikvarieämbetets material bedöms

Bellö på länskartan 1690, Duker.

Medeltida rökelsekar

rökelsekaret vara av gotisk stil, 1200-tal. Vidare har kyrkan ett krucifix som anses vara från samma tid. Dessa föremål kan ge en ungefärlig datering av den äldsta kyrkan.

Vidare vet vi att kyrkan har varit bemålad interiört, då det finns vissa stockar i tornet som har återanvänts i bygget från den gamla kyrkan.

Den medeltida kyrkans läge

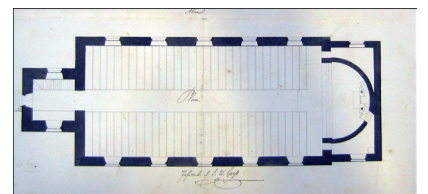
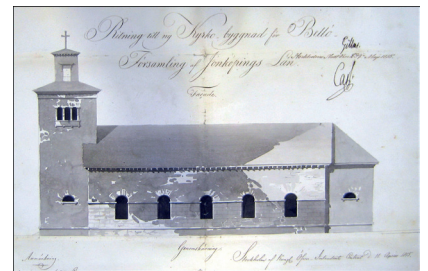
Vad gäller kyrkans läge så har den haft en öst-västlig riktning, vilket dagens kyrka inte har. Vidare finns det synliga murrester i kryputrymmet under kyrkans sakristia, och det anses av tradition vara den medeltida kyrkans kor som ligger där. Dessa lämningar är dock inte närmare undersökta, och någon uppmätning som ger konstruktion och exakt orientering är inte genomförd.

För Bellö by finns visst kartmaterial som inbegriper Bellö kyrka. Kartbilderna ger en uppfattning om kyrkans läge, dock är kyrkan troligen inte exakt inmätt då den inte har omfattats av den genomförda karteringen. Vid ett kartöverlägg mellan den äldre kartan och dagens digitala ekonomiska karta stämmer inritade vägar och gränser väl. Däremot stämmer kyrkotomten sämre i relation till dagens kartbild, vilket gör att man kan anta att den inte är exakt inmätt utan bara inritad som en fixeringspunkt i anslutning till det karterade området. Troligt är dock att kyrkans orientering och mått är relativt exakta.

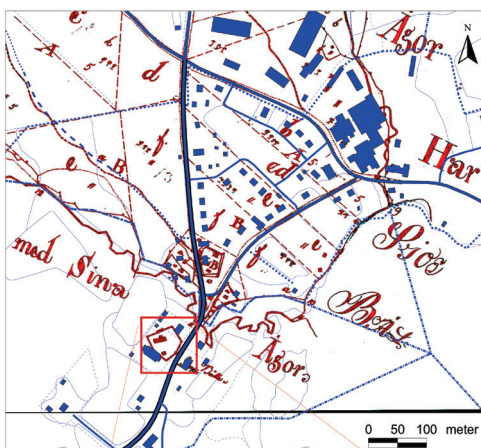
Med dessa antaganden är följande provisoriska kartbild utförd. Den ger en visuell bild av hur den gamla kyrkan troligen förhåller sig till den gamla. Den gamla kyrkans mått är i skissen inte exakt skalberäknad.

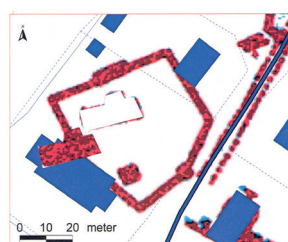
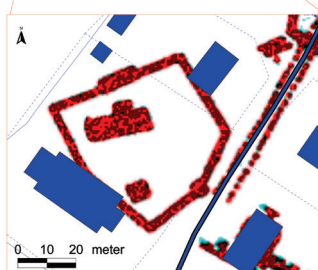
Målning av Kråkskultskonstnären Hugo Karlsson efter en blyertsskiss. Kopia ur kyrkobeskrivningen.

Gerss ritningar i Riksarkivet

Utsnitt ur den rågångkarta som är nyttjad för kartöverlägget, 1808, N. P. Hjerstedt.

Kartöverlägg, 1808 års karta och den digitala ekonomiska kartan, Fredrik Engman JLM, samt skisserat läge.

Hässleby kyrka

Hässlebys nuvarande kyrka är uppförd 1855–58 efter ritningar av arkitekten F. W. Scholander vid Överintendentsämbetet. Den ersatte då en medeltida kyrka av sten.

Den medeltid kyrkan

Det medeltida Hässleby har en spännande tidig historia. Hässleby anses ha ägts av biskopsstolen i Linköping men skövlats 1377, och därefter tappat sin betydelse.¹² Att Hässleby har haft en annan roll antyds också i den anteckning som står att läsa på frampärmens insida i Lönneberga sockens äldsta kyrkobok:

jtem är it gamult tall och meningh aff the gamble i Löneberga Sock{en}

Att i begynnelsen tå lågh all Löneberga Socken till Häseby {k}y{rc}k{io}

tÿ hon var vpbyggt, först och wtaff trä, och var ther och {b[rasur]}(iscops)

säte och birscope ägor. Och bran samma träkyrckio aff wådeld [plump]¹³

Anteckningen lyder att gamla talesätt och de äldre i Lönneberga säger att i begynnelsen tillhörde Lönneberga socken Hässleby kyrka för hon var uppbyggd först och av trä och var biskopssäte och biskopsägor. Och samma träkyrka brann av vådeld.

Den kyrka som revs i samband med att den nuvarande uppfördes var en stenkyrka. En god beskrivning av denna finns i ett brev från den dåvarande kyrkoherden år 1820, då församlingen anhåller om att få uppföra en ny klockstapel eller stentorn vid västra gaveln av socknens gamla, men ännu en längre tid brukbara kyrka. Detta efter att den äldre stapel hade ”fördärvats” av åskan, några år tidigare.

”... Kyrkan är i påfvetiden och redan för 1177 upbygd. Dess längd är 43 ½ alnar, bredden 20½ dito, höjden efter jämnväggningen, från grund till takkammen 26 alnar. Invändigt har hon iholigs pelare murade af gråsten

Hässleby kyrka, 1690 års länskarta, kyrkan är ritad med två torn.

med starkt kalkbruk lika som väggarna; men desse pelare jämte väggarna, således murade äro 5 par med de i kyrkans föra hörn, hvilka se ut som de vore halfa emedan de äro förenade med väggarna och till med gaflarne och forsvinna de alla i så särskilda hvalf i taket. År 1785 blef kyrkan under framlidna Herrar Generalemus von Siegerroths och de la Grange, anseende och pådrift renoverad helt Stolur 2ne Läktare i Choret, altaret, predikstolen och Sakerstian, som utom den gamla stora Läktaren på västra gavlén gjöra kyrkan nu både vacker och rymlig och lus i anseende till de då äfven omgivande och förstörade Konsten (?)..”

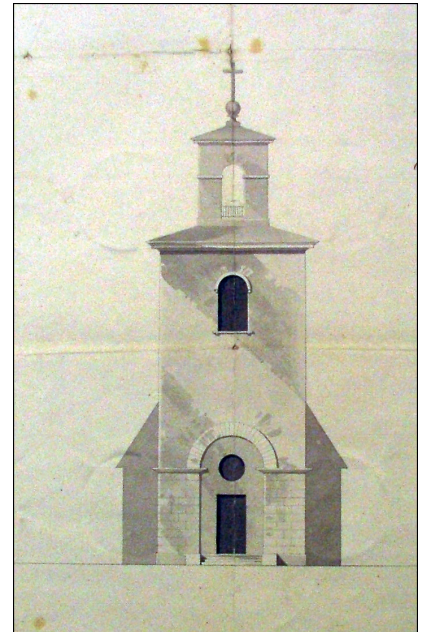
Beskrivningen antyder att detta med våra ögons mått var en stilig kyrka, med slagna valv uppburna av fem par halvkolonner. Kyrkan hade en äldre läktare på västra gaveln men också två relativt nyligen uppförda läktare i koret. Vid renoveringen 1785 gjordes även ny bänkinredning, altare, predikstol och sakristia. Vidare förstörades fönstren, vilket tillsammans med de övriga åtgärderna gjorde kyrkan ljus och rymlig. Kyrkan var 43 ½ alnar lång, bredden 20½ alnar (det vill säga ca 26 x 12 meter) och vid den västra gaveln fanns ett vapenhus av trä, som var 16 alnar i fyrkant, (9,5 x 9,5 meter) också det uppfört år 1785.

Man kan av protokollet från inventeringen år 1830 utläsa att kyrkan hade fått en nyklassiskt dräkt, då den istället för altartavla hade ett litet förgyllt kors.¹⁴

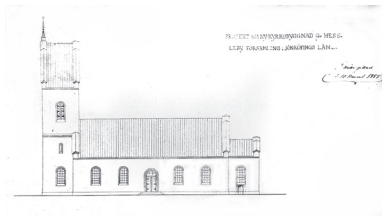
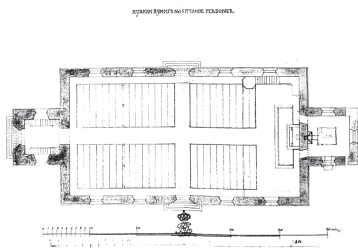
Inventeringen från 1830 ger inte lika mycket information som det tidigare brevet, utan kyrkan beskrivs mycket knapphändigt, dock anges en grav i kyrkan som har tillhört familjen Lilja som innehåller fem kistor: fyra av trä och en av koppar. Då graven är så pass stor bör det ha varit någon form av krypta.

Av Rogbergs Smålandsbeskrivning från 1770, framgår att kyrkan saknade torn, då de tre klockorna fanns i en särskild klockstapel. På Dukers läns-karta från 1690 är kyrkan markerad med två torn.

Den äldre klockstapeln hade skadats, som ovan nämnts, av åskan 1818. Men församlingen kom aldrig att bygga det ansökta stentornet utan en klockstapel uppfördes 1829.¹⁵ I brev redovisar pastor Duvæn församlingens ekonomi och anför att den är ansträngd dels för att den stora klockan hade gjutits om två gånger inom en tioårsperiod, 1808 och 1817, dels för att kyrkans norra tak hade spånats om, vilket var utfört två år tidigare än det författade brevet det vill säga 1818. Om spåntäckningen behövde göras som en konsekvens av åsknedslaget, kan detta indikera att klockstapeln låg på kyrkans norra sida. Det som dock är något besynnerligt är att klockan göts om 1817 och inte 1818 som borde varit det rimliga om tornet hade blivit helt förstört och klockorna störtat.

Ritningsförslag till nytt torn 1820, den medetida kyrkans profil inritad bakom tornet.

Scholanders plan respektive fasadritning för Hässleby kyrka.

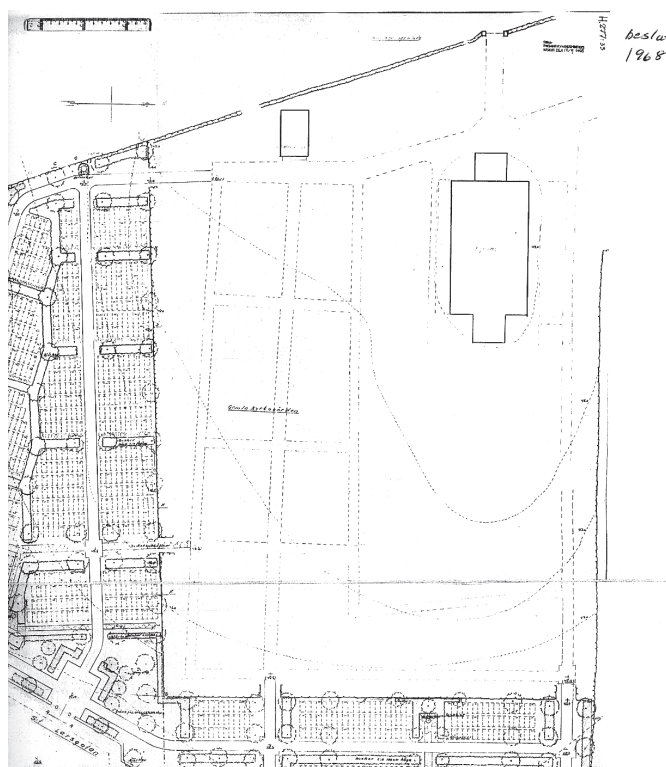
Den medeltida kyrkan läge

I handlingar till Överintendentsämbetet då församlingen anhåller att få uppföra en ny kyrka nämns ej den gamla kyrkan och dess läge.¹⁶ Silfving anger att den nya kyrkan kom att byggas omedelbart väster om den gamla med sin östra gavel mot det gamla vapenhuset, dock utan att ange källa.¹⁷ I skrivande stund har det ej varit möjligt att kontrollera denna uppgift i sockenstämmoprotokoll. Det är en uppgift som ska kompletteras.

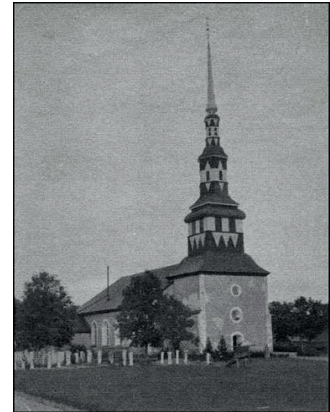
År 1947 genomfördes en mindre arkeologisk provgrävning öster om kyrkan, av dåvarande landsantikvarien Gunnar Svahnström, för att han skulle bilda sig en uppfattning om huruvida det var möjligt att utföra en utgrävning av det gamla gravkoret, vilket hembygdsföreningen hade framfört önskemål om. Någon vidare undersökning kom aldrig till stånd då han inte påträffade några säkra murrester.¹⁸

Inte heller det hittills granskade kartmaterialet ger några säkra uppgifter om kyrkans exakta läge. Det äldsta materialet är tyvärr alltför för oprecis för att kunna visa något i ett kartöverlägg.

Sammanfattningsvis måste den här kyrkan utredas vidare för att helt klara besked om den äldre kyrkans läge skall kunna ges.

Kyrkogårdskarta över Hässleby, kartmaterialet behöver studeras ytterligare för bättre belägg gällande den äldre kyrkans läge.

Kyrkan före 1911.

Ingatorps kyrka

Ingatorps kyrka är återuppbyggd på de äldre murarna av 1834 års kyrka, efter en brand 1911. Den nuvarande kyrkan invigdes 1914, arkitekt för återuppbyggnaden var Fredrik Falkenberg. Kyrkan fick då en jugenddräkt förutom tornet som i stort sett rekonstruerades efter dess 1700-talsutförande.

Den medeltida kyrkan

Den äldre kyrkan är relativt väl beskriven, dels av Rogberg, dels i inventeringen av forntida minnesmärken år 1829. Kyrkan var uppförd i sten, 39 alnar lång och dess bredd var 13 alnar (det vill säga drygt 23 meter lång och knappt 8 meter bred). Kyrkan hade vidare en träbyggnad åt väster som var 12 alnar, men då den var förfallen revs den och ersattes 1755 med en stenbyggnad. Samtidigt uppfördes det för kyrkan mycket karaktäristiska tornet. Kyrkan, inklusive tornet, fick därmed en total längd om $50\frac{3}{4}$ alnar (drygt 30 meter).

Vidare fanns en sakristia på kyrkans norra sida vid sidan om koret mitt för den södra dörren. Denna mätte 8 alnar i kvadrat. Någon korabsid nämns ej, vilket gör att man kan anta att kyrkan har haft ett rakavslutande kor.

Om man summerar kyrkans mått så skulle det nya tornet bara vara $8\frac{3}{4}$ alnar (5,20 meter), vilket är osannolikt, så troligen kom delar av tillbyggnaden att nyttjas för att uppföra det nya tornet. Åke Nisbeth, som har författat kyrkoberivningen över Ingatorps kyrka, för ett resonemang, huruvida den förfallna träbyggnaden var en rest från en äldre kyrkobyggnad. Det som talar mot detta är att när medeltida kyrkor förlängs brukar oftast koret behållas intakt, såvida man inte helt omorienterar kyrkan.

Rogberg, som annars kan vara relativt knapphändig i sin beskrivningar, är när det gäller Ingatorps torn, relativt detaljrik. ”...*Wid samma byggnad blef och detta år et pryldigt torn uppfört, som från grunden till Spiran håller 60 alnar och med oljefärg anströks år 1759. I detta torn blev och år 1757. SockneMagasinet inrättat...*”

Ingatorp på länskartan från 1690, kyrkan ritad med två torn.

Falkenbergs ritning till nyuppförandet efter branden.

I 1829-års inventering presenteras tornet på följande sätt: ”...*Tornet är öfverst försett med en ovanlig i flere afsattser sig slutande spetsig spånbetäkt trädbyggnad, som med oljemålning är anstruken i åtskillige färgor. ...*”

J. Silving har i sin beskrivning över den gamla kyrkan i Ingatorp en annan källa, han refererar till Gahm Persson, som i stort sett var samtida med Rogberg. Uppgifterna är relativt överensstämmande, dock anges också höjden som varande 25 alnar, (knappt 15 meter), vilket bör ange ett gavelmått. Vidare nämns också sakristian som uppges vara 8 alnar i kvadrat.¹⁹

Kyrkan var försedd med en orgelläktare. Många av kyrkans inventarier uppges i 1829 års inventering vara från 1600-talets andra hälft, vilket stilmässigt troligen gav kyrkan dess karaktär. Dock finns vissa kvarvarande katolska drag i kyrkan, då den uppges ha haft två altare, högaltaret och ett Mariaaltare. Se vidare bilaga nr 3 för avskrift av inventeringen.

I kyrkan fanns också gravar, dels en murad grav under koret nära altaret för familjen Schaer, som uppgavs innehålla flera kistor varav en utmärkte sig genom att vara blåmålad och förgylld samt lika bred vid fot som huvud, dels en grav för den tidigare pastorn Bruzelius och hans efterkommande. Vad gäller kyrkans ålder finns inga dokument eller inskrifter som antyder tillblivelsetiden. Det finns dock bevarade rökelsekar som förmodas vara från 1200-talet. Rogberg anger att kyrkans äldre dokument blev brända under danskarnas härjningar 1611.

Den medeltida kyrkan läge

I december 1832 beslöt församlingen att bygga en ny kyrka. I ett brev, daterat februari 1834, till Konungens befallningshavande över Jönköpings län skrev de: ”*Sedan Ingatorps församling i flera år varit i behof af en ny kyrka istället för den gamla som är både mörk och för trång för denna folkrika församling; så fattade omsidor församlingen det enhälliga beslut af den 28 December 1832, att en ny kyrka med bibehållandet af det gamla och till sin grund durabla och vackra tornet, skulle uppföras; ...*”

När de hade fått ritningsförslaget, ansåg de sig vara nöjda med förslaget ”*utom vad Tornet beträffar, som imaginärt finnes tecknat och icke överensstämmer i likhet med det gamla kvarstående, som församlingen åstundar måtte få behållas oförändradt, såsom till sin grund ganska varaktigt och äfven prydligt i anseende till sin längd, dock likväl icke motsvarande den nu varande tidens nya smak ....*”

På ritningen som ligger till akten finns en plan över kyrkan där tornets murar är markerade i svart med texten. ”*Tornet gammalt bibehålles*”.²⁰

Silving uppger att ”Den gamla kyrkan nedrevs år 1838 sedan år 1834 en ny kyrka uppförts invid den gamla.”²¹ I kyrkodeskriptionen över Ingatorp beskriver Åke Nisbeth kyrkbygget enligt följande: kyrkan var ”uppförd år 1834 av byggmästaren C R Palmér efter ritningar av arkitekten J W Gerres. Invigningen ägde dock rum först år 1838 och förrättades av biskopen J J Hedrén.”²²

Den nuvarande kyrkans orientering är öst-västlig, vilket gör att man kan anta att den nya kyrkan är uppförd över den gamla. 1800-talets kyrkor kan vara orienterade i andra väderstreck, men inte de medeltida, vilket gör att man kan utesluta att kyrkan har vridits och uppförts mot en annan sida av tornet.

Om antagandet är korrekt så ligger den gamla kyrkan, långhusets murar, inom den nuvarande. Eventuellt kan någon del av den gamla sakristians murar ligga utanför den nuvarande kyrkans mur. Ett överlägg av de båda byggnaderna kan ge en exakt bild av detta.

Det är dock några uppgifter som förbryllar. I 1829 års inventering anges att det fanns ett runt fönster på den vänstra gaveln bakom orgeln. Var tornet centrerat mot västfasaden doldes fönstret av tornet. Det kan inte heller ha varit ett kvarvarande fönster från ett tidigare byggnadskede eftersom västpartiet uppfördes samtidigt med tornet.

Vidare överensstämmer inte måtten mellan de ovan angivna för den gamla kyrkan och de som noteras på ritningen. Det svartmarkerade tornet är 18 alnar brett och 12 alnar långt fram till långhusets mur. Den gamla kyrkan angavs vara 13 alnar bred, för tornet fanns inga andra angivelser, vilket gör att tornet borde ha varit utfört i samma bredd. Att tornet var sammanbyggt och en del av kyrkan, framgår av inventeringen: *"Kyrkan är bygd af sten likasom dess Torn, hvilket sistnämnde år uppfördes och blef med kyrkan sålunda sammanbyggt, att det utgör en del deraf."* Hade tornet varit fem alnar bredare än kyrkan, borde detta ha noterats i den i övrigt så noggrant utförda inventeringen.

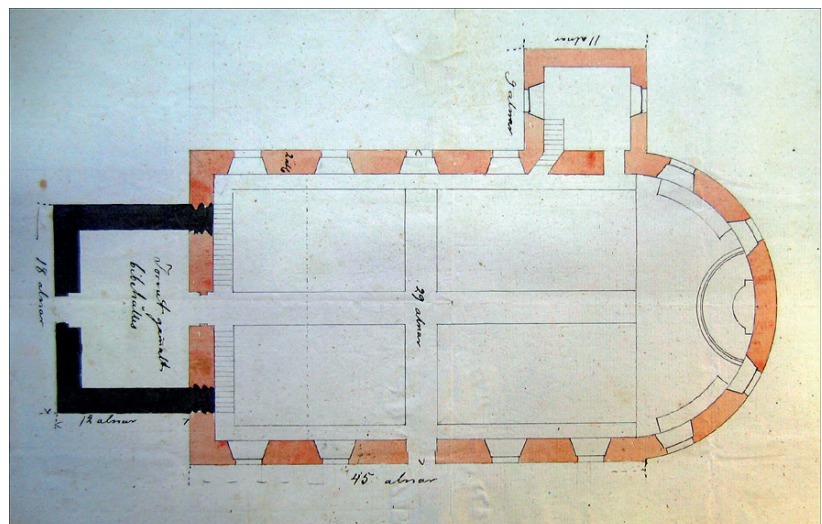
Gavelfönstret, är den faktor som talar för att tornet kan ha varit sidoförskjutet i förhållande till kyrkan, men formuleringen i inventeringen är tydlig på den punkten – att tornet var sammanbyggt med kyrkan och utgjorde en del därav, inte en separat byggnadskropp vid sidan av kyrkbyggnaden.

Att den gamla kyrkan skulle stått kvar och rivits i ett sent skede av byggprocessen, som Silfving skriver, motsägs av församlingens egna uppgifter i brevväxling med Överintendentsämbetet där de skriver *"Men som den gamla Kyrkan nu förut måste nedgas och intet annat rum förefinnes än Sockenstugan att däri hålla Gudstjenst, ty måste den nya kyrkan blifva färdig aldrasist till Octobers månads slut innan vintern börjas, ..."* Slutsatsen blir att den gamla kyrkan ligger inom den nuvarande kyrkans murar ; sakristians läge måste dock mätas in mot den nya kyrkans plan.

Ingatorps kyrka 1895.

Plan Ingatorps kyrka, RA.

Linderås på länskartan, 1690. På kartan står "Linderås Korskyrka", kyrkan är ritad med två torn.

Linderås kyrka

Linderås nuvarande kyrka uppfördes 1793 efter ritningar av arkitekten Thure G Wennberg vid Överintendentsämbetet. Den ersatte då en medeltida kyrka av sten som under 1600-talet hade blivit utvidgad till en korskyrka.

Den medeltida kyrkan

Den medeltida kyrkan var av sten och anges varit 46 alnar lång och 11 alnar bred, dvs. drygt 27 meter lång och 6,5 meter bred.²³ Vad gäller kyrkans ålder finns flera medeltida föremål daterade till 1200-talet, dels en dopfunt, dels ett rökelsekar.²⁴

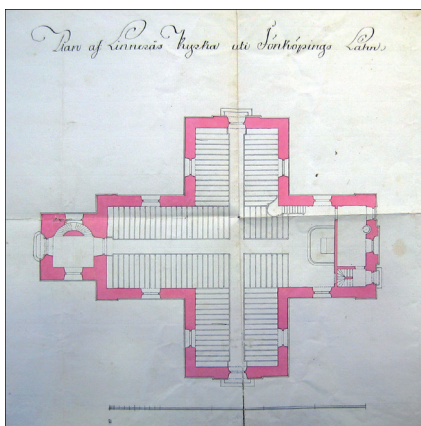
Under 1600-talet genomfördes en rad reparationer av kyrkan, ofta bekostade av de adelsmän som bodde i socknen. År 1643 förstörades fönstren och sedan tillbyggdes kyrkan med två korsarmar av trä, vardera 13 ¼ alnar i kvadrat. Den norra korsarmen uppfördes 1667 och den södra tre år senare. Kyrkan i Askeryd kan ha varit en förebild. Korsarmarna uppges ha varit rödfärgade. Vidare byggdes en ny sakristia av tegel. År 1750 stod orgelläktaren klar.²⁵

I två visitationer från 1600-talet omnämns klockor i torn respektive stapel och båda dessa utfördes före korsarmarna.²⁶ På kartan över Jönköpings län från 1690 är Linderås kyrka tecknad med symbolen för kyrka med tvenne torn.

I kyrkan fanns flera gravar, varav en var upphöjd, troligen som en tumba, och placerad nära altaret. Denna omnämns vid ett flertal tillfälle då den väckte irritation, eftersom kyrkan var trång.²⁷

Den nya kyrkan

År 1759 tog biskop Rhyselius upp frågan om att bygga en ny kyrka. Vid ett prosteting 1778 togs beslut om att kyrkbygget skulle starta 14 dagar senare. Så blev det dock inte. En ritning uppgjordes och kontrakt skrevs med byggmästaren Mårten Olof Beurling, en korskyrka planerades.²⁸ Överintendentsämbetet upprättade en ritning, approberad av Kungl Maj:t

Ritningar i Riksarkivet gillad av Kungl. maj:t 1780. Ovan plan till den tänkta korskyrkan. Nedan fasad. Ritningen signerad Ture Wennerberg, men även av D. F. Adelcrantz.

den 29 februari 1780. Församlingen kom sedan att genom byggmästaren ansöka om att få bygga en långkyrka istället för den godkända korskyrkan, då man menade att grundförhållandena var för dåliga för en så stor kyrka.²⁹ År 1793 kom arbetena igång under ledning av byggmästare Seurling i Linköping.³⁰

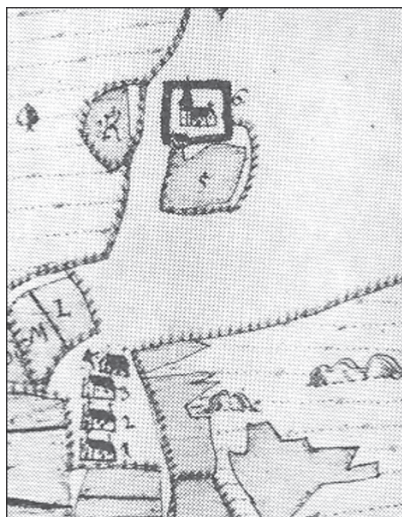
Den medeltida kyrkans läge

I skriftväxlingen mellan församlingen och Överintendentsämbetet nämns inget om den gamla kyrkans läge. Inte heller Pira nämner det i sin i övrigt väldokumenterade genomgång av kyrkohandlingarna.

Det finns laga skifteshandlingar gällande Linderås by, där kartan upprättats 1836–38 av N. G. Sidwall och visar den nya kyrkans läge, tillsammans med gravkoret som uppfördes vid samma tid i kyrkogården sydöstra hörn. Jordebokskartan från 1640–41 upprättad av Duker, visar en kvadratisk kyrkogård. Själva kyrkan är inritad som en symbol. En jämförelse mellan dessa två kartor visar att kyrkogården utvidgats åt öster för att rymma den nya kyrkans kor och sakristia, samt möjligen även något både åt öster och söder. Kyrkogårdens läge är i övrigt detsamma. En noggrannare studie av protokollet till skifteshandlingen kan ge ytterligare upplysningar. Den gamla kyrkans bredd var totalt 35,5 alnar eller 22,25 meter inklusive korsarmarna. Sammanfattningsvis måste även denna utredas vidare för att kunna ge helt klara besked om den äldre kyrkans läge.

Linderås kyrka med kyrkogård markerad på laga skifteskartan 1836–38, N. G. Sidwall.

Linderås kyrka i den geometriska jordebokskartan,

Lommaryds kyrka 1880-tal, ATA.

Lommaryds kyrka

Medeltidskyrkan

Lommaryds nuvarande kyrka, ritad av arkitekt Ludvig Peterson, uppfördes under åren 1890–1894. Dess föregångare var en stenkyrka av medeltida ursprung, som revs 1890–1891. Den gamla kyrkan stammade förmodligen från 1200-talet. En handskreven notis i Lommaryds kyrkoarkivs handlingar anger, dock utan närmare hänvisning, att kyrkan skulle vara byggd före 1221.³¹

Kyrkan blev senare tillbyggd, varvid den erhöll korsform. Det är oklart vid vilken tidpunkt detta skedde, men vid en biskopsvisitation 1648 uppges att kyrkan vid denna tidpunkt var en s.k. korskyrka av sten och att den hade två kor.³² Vidare blev kyrkan försedd med ett torn över korsmitten. Detta torn revs emellertid i samband med en omfattande ombyggnad av kyrkan på 1720-talet. Vid detta tillfälle revs även långhusets valvförsedda innertak för att ersättas med ett trätak och för att inrymma en orgelläktare. Teglet från valvribborna uppges ha haft klöverliknande form.³³ Vidare tillbyggdes år 1726 också en sakristia av sten med brädtak.^{34, 35}

Senare ombyggdes även kyrkans massiva och höga torn för att inrymma klockorna efter att den fristående klockstapeln revs 1755. Den gamla torngrunden byggdes på med ett klocktorn och försågs med spira och fyra sidotorn, jämför Säby kyrka.³⁶ (jmf även skiss av Mandelgren och fotografi ATA.) På en bjälke i trätornet fanns följande inskription: ”År 1755 är detta torn uppbyggt af HerrCommissarien acob Uhrberg, målad af Pictor Daniel Meijer år 1758, varande kyrkoherde Herr Mag. Eric Kinnander.”

Medeltidskyrkans fönster befanns vid rivningen vara utbytta och ”tillhörde en tämligen sen tid.” Inför kyrkans rivning uppges att dess murar var spritrappade och dess hörn mellan tornet och långskeppet var markerade med slätputsad kant. Dörr- och fönsteröppningarna var också markerade

Lommaryd på häradskartan från 1690. Kyrkan är ritad som en korskyrka med två torn.

med slätputsad kant (ram).³⁷ Dörrinfattningen till södra korsarmen sägs ha utgjorts av två kalkstenspelare med ”en något egendomlig form”.³⁸ Kyrkan var 1829 belagd med spåntak.³⁹ Vid rivningen 62 år senare var dess tak försett med tegel ovanpå det gamla spåntaket.⁴⁰

Kyrkans äldsta delar anses ha varit koret, största delen av eller hela långskeppet samt tornets två undre våningar.^{41,42} Uppgifter från ett protokoll avseende inventering av forntida minnesmärken daterat 20 maj 1829 anger medeltidskyrkans mått: Kyrkan var $42\frac{1}{4}$ alnars längd från den västra gaveln till den östra samt $9\frac{1}{4}$ aln bred. Stenväggarna var $2\frac{1}{4}$ alnar tjocka. Höjden från golv till det platta trätaget var 9 alnar (Jmfr ritning fig...). På norra sidan var tillbyggnaden 15 alnar lång och 11 alnar bred. Den södra var 15 alnar lång och $10\frac{1}{2}$ alnar bred.⁴³ Den senare tillbyggda sakristian var 12 alnar i kvadrat.⁴⁴ En odaterad planritning av Nils Månsson Mandelgren visar kyrkans korsform, dock utan måttangivelser. Förmodligen härrör ritningen från år 1864 då han på sin småländska resa besökte Lommaryd.⁴⁵

Vid rivningen iaktogs under kalkbrukslagret spår av äldre målningar i koret, vilka utgjordes av röda och grönaktiga streck indelad i kvaderlika fält. Koret uppges ha varit två trappsteg högre än kyrkans golv. Vidare anges att det har haft ett fönster med sandstensomfattning och en 15 cm bred ljusöppning.⁴⁶ Medeltidskyrkan var helt och hållet uppförd av natursten, endast i övre delen av sakristians murar fanns en del tegel. Stenmuren var till stor del byggd av mindre stenar som ”lätt kunnat med handkraft röras.” Långskeppets mur bestod till största delen av mindre stenar med mindre hållfast bruk. Tornet och koret hade däremot mycket hållfast bruk. Detta framgick med all önskvärd tydlighet då korgaveln vid rivningen rasade ned i ett större stycke på marken utan att brista, varför det fick sprängas i bitar. Tornet var uppfört i västra änden av långhuset och dess bredd var lika med kyrkans långskepp. Tornet var delat i två våningar, båda med välvt tak av sten. Trappuppgången till andra tornvåningen gick i norra muren och den var knappt en aln bred med mycket höga steg. Den påminde om torntrappan i Kumlaby kyrka på Visingsö.⁴⁷ Under långhusets norra kyrkoarm fanns ett gravkor för Hamiltonska ätten, ”i eller under hvilket äro begrafne åtminstone två medlemmar af ätten, generalen, friherr Hugo Hamilton (död 1724), stamfader för den

Mandelsgrens ritning, Lommaryds kyrka, Mandelgrenska samlingen, Folklivsarkivet, Lunds universitet.

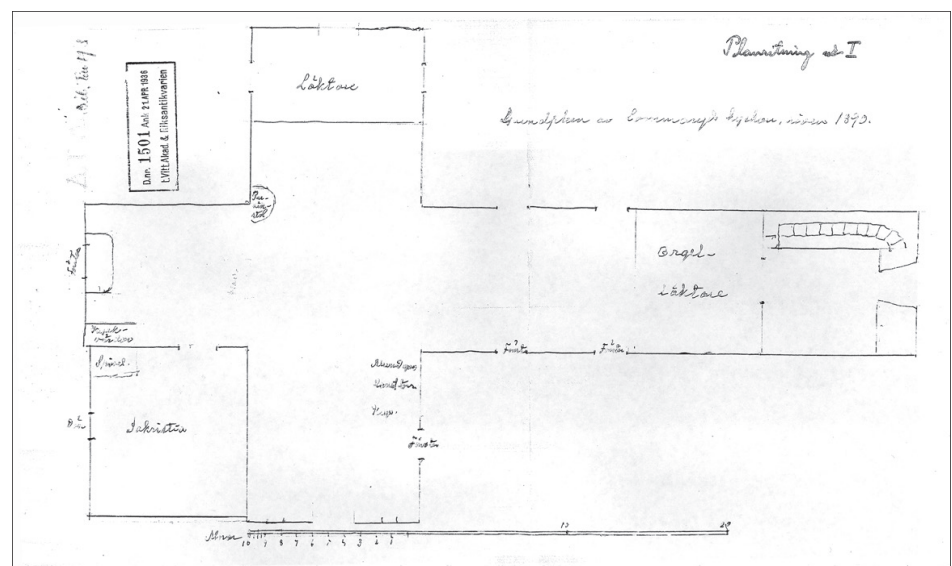
Avfotograferad äldre teckning, ATA.

greffliga ätten Hamilton och hans son riksrådet friherre Carl Otto Hamilton (död 1770). Äfven den nedre delen af tornet lär hafva begagnats som grafkor, och under kyrkans och sakristians golf lära äfven grafvar finnas”.⁴⁸ Vidare fanns gravkor för bl.a. slakten Key.⁴⁹

Den medeltida kyrkans läge

Den medeltida kyrkan revs till grunden 1890. Källmaterialet visar entydigt att den nya kyrkan blev uppförd på den plats där den gamla låg. I riksantikvariens tillstånd om rivning av den gamla kyrkan anges att ”på dess plats ska den nya uppföras”.⁵⁰ I korrespondens mellan M Kinnander och förmodligen byggmästaren av den nya kyrkan skriver den senare att den ”gamla kyrkan låg på samma plats som den nya, men på grund av större längd sträcker den sig något längre i öster. Nya tornet står på det gamlas plats. Jag stakade ut grunden”. Vidare skriver han att ”på grund av ovan anförda är givit att intet av gamla kyrkans grundmurar finnes kvar”.⁵¹ I en beskrivning över byggnadsplatsen för den nya kyrkan skriver församlingens representant att ”den nya kyrkan är afsedd att ligga på samma plats som den gamla, det vill säga på Kyrkogården inom ringmuren. Den gamla kyrkan ligger på en något upphöjd plats, i vester, norr och öster ommgifven af gamla prydliga askar, lönnar, almar, aspar och oxlar, hvilka äro på lämpligt afstånd från kyrkan”. Sålunda visar källmaterialet att den nya kyrkan uppfördes på den plats där den gamla låg. Genom inpassning av planritningarna för de båda kyrkorna med utgångspunkt från läget för de bägge tornen kan man därigenom rekonstruera läget för medeltidskyrkan i förhållande till nuvarande.

Rekonstruktionsritning av den gamla kyrkan, utförd i samband med frågelista från RAÄ, 1936.

Kyrkogården

Kyrkogården blev åren runt 1860 utfylld med cirka 3000 lass grus och ansågs därmed vara tillräcklig för församlingens behov.⁵² I en beskrivning av byggnadsplatsen för den nya kyrkan anges att söder om den medeltida kyrkan låg den egentliga allmänna begravningsplatsen, ”hvilken ock ligger på något afstånd från byggnadsplatsen samt i utkanten är försedd med prydnadsträd af ofvan nämnda slag. I öster måste i följd af den nya kyrkans längd ringmuren borttagas och kyrkogården utvidgas genom att lägga ett stycke kyrkan af ålder tillhörig åkerjord till densamma”.⁵³

Medeltida inventarier

Medeltida dopfunt (dokumenterad av bl.a Algot Friberg 1911), från början av 1200-talet,⁵⁴ rökelsekar samt två krucifix.

Flygbild ur JLM:s arkiv.

Fotnoter:

1. Kyrkan beskrivs vara byggd 1830–1833 och invigd våren 1834, men i inventeringsprotokollet från 17 augusti 1829 står ”gamla Kyrkan, som ännu begagnas, till dess den nya som står under byggnad, hinner blifva färdig,” en formulering som visar att bygget var påbörjat redan 1829.
2. I Rogbergs beskrivning från 1770 anges detta årtal, likaså i den inventering som utfördes 1829. I inventeringen anges vidare att ”på väggen, som skiljer Orgelläktaren från Kyrkan finnes en inscription i Munkstil; men som genom kalkanstrykning har blifvit oläslig...” I kyrkibeskrivningen antyds att denna inskription skulle kunde vara källan till det förekommande årtalet 1427.
3. Inventering utförd den 17 augusti 1829, i akten för Adelövs kyrka, ATA.
4. Avskrift av visitation ”Ao 1548 den 10 novemb. .... Cusus visitationis Episcopi Wexionensis...” Adelövs kyrka, ATA.
5. Ibid, ”Kyrckian är af trää med innentill alt wel måålat och ganska härligen beprydd. Men Sochnestyän af Steen.”
6. Avskrift av visitation ”1633 den 30 novemb.” ur visitationshandlingar för Linköpings stift i Linköpings domkapitels arkiv, Adelövs kyrka, ATA ”...Klocker 3 Een i stapeln, een i kyrkiotornet, och een offwan för altaret måseliga. .... Orgel wärck skönt färdigt. ...”
7. Inventering utförd den 17 augusti 1829, i akten för Adelövs kyrka, ATA ”I kyrkan finnas 2ne grafvar, en tillhörig Bockisla släkten som tillförene ägt Säteriet Södraholm, den andra Adelhgrenska Släkten af Frälshemmanet Mjölarp. Dessa grafvar få ej nu mera begagnas. På södra sidan om Kyrkan finnes en murad graf, tillhörig Hummelhjelmska Familjen.”
8. Överintendentsämbetets arkiv, RA, akt F II aab, vol. 1, Handlingen undertecknad Stockholm 1 mars 1816, F. Blom.
9. Adelövs by, 1732, P. Duker, JLA, På kartan från 1732 är tre luckor inritade i bogårdsmuren, en mittpå den södra respektive norra sidan samt en i det nordvästra hörnet. Återges också i den geometriska jordeboken, 16XX
10. Överintendentsämbetets arkiv, RA, akt F II aaa vol. 6, Protokollutdrag ur ordinarie walborgsmässosocknastämman 1799 ”...Församlingen förklarade sig hjälp (?) wilja hafva den nya Kyrkan bredvid och norr om den gamla, hvartills både grund och utrymme ganska väl föranleder Sten till Grundvalen äfven som Kalk anskaffas in Winter...”
11. Sigurd Pira, Linderås och Adelövs gamla kyrkor, Tranås 1942.
12. J Silving från Norra Smålands medetid, Jönköping 1952, s. 318 ff.
13. Lönneberga, L Ia: 1 (facsimil) (frampärmens insida), Landarkivet Vadstena. Silfving menar att denna anteckning är införd på 1500-talets slut av en Nicolaus Magni som var kyrkoherde i Lönneberga åren 1578–1614. (s. 333 f.)
14. Inventering utförd den 1830, i akten för Hässleby kyrka, ATA.
15. J Silving från Norra Smålands medeltid, Jönköping 1952, sid. 335, källa anges ej.

-
16. Riksarkivet, Ecklesiastikdep konseljakt 1855-11-10. Akten innehåller skrivningar om nya kyrkans storlek, ursprungligt 1852 sökt ritning för 2500 pers. 1854 reviderat till 1500 pers. 1855 högst 900 platser, åberopar bl a utflyttningen till Amerika. Gamla kyrkan nämns ej.
  17. J. Silving, från Norra Smålands medeltid, Jönköping 1952, sid. 335, källa anges ej.
  18. Jönköpings läns museum, Hässleby sockenkapsel, korrespondens mellan Svahnström och Riksantikvarieämbetet.
  19. J Silving från Norra Smålands medeltid, Jönköping 1952, angiven källa Archivum Smol. Saml av S. L. Gahm Persson, förvarad i Växjö stifts- och landsbibliotek. Då materialet förvaras i Växjö har det i skrivande stund inte varit möjligt att gå till primärkällan.
  20. Riksarkivet, Överintendentsämbetet till Kungl. Maj:t 1834, vol. 363.
  21. Ibid, Silving anger dock inte var denna uppgift är hämtad.
  22. Åke Nisbeth, Ingatorps kyrka, Linköping 1980.
  23. Rogberg, Småland, Karlskrona 1770.
  24. Raine Borg, Smålands medeltida dopfuntar, diss. Göteborg 2002, den medeltida dopfunten, är enligt Raine Borg daterad till ca 1230. Ragnar Blomqvist, Studier i Smålands romanska stenkonst, Lund 1929, daterar den till slutet av 1100-talet.
  25. Sigurd Pira , Linderås och Adelövs gamla kyrkor, Tranås 1942, samt Erik Lönnerholm, Linderås och Adelöv två socknar i Holaveden, Tranås 1967, uppgift om att en delegation från Linderås besökte Askeryds kyrka.
  26. ATA, avskrift av visitationer 1633 och 1648.
  27. Sigurd Pira , Linderås och Adelövs gamla kyrkor, Tranås 1942, s. 21 ff.
  28. Erik Lönnerholm, Linderås och Adelöv två socknar i Holaveden, Tranås 1967, s. 184 ff.
  29. Riksarkivet, ÖiÄ till Kungl. Maj:t, 20 februari 1783, vol 322.
  30. Erik Lönnerholm, Linderås och Adelöv två socknar i Holaveden, Tranås 1967, s. 185.
  31. Vadstena landsarkiv: Lommaryds kyrkoarkiv, C:4.
  32. Vadstena landsarkiv: Biskopsvisitationsprotokoll. Domkapitlets arkiv. AVIIa:4. LOM15-16/11 1648 p 15.
  33. ATA, Lommaryds kyrka, Brev till Vitterhetsak. & Riksantikvarien 1936.
  34. ATA, Ur Samuel Fodins anteckningar om präster i Lommaryd, 1936.
  35. ATA, Handlingar rörande förfrågan om den gamla kyrkans utformning, 1936.
  36. Jönköpings läns museums topografiska arkiv.
  37. ATA: Handlingar rörande förfrågan om den gamla kyrkans utformning, 1936.
  38. ATA: Lommaryds kyrka, Brev till Vitterhetsak. & Riksantikvarien 1936.
  39. ATA: Inventering av Forntida minnesmärken. Utdrag ur inventeringsprotokoll fört vid Lommaryds kyrka den 20 augusti 1829.
  40. ATA: Handlingar rörande förfrågan om den gamla kyrkans utformning, 1936.

-
41. ATA: Lommaryds kyrka, Brev till Vitterhetsak. & Riksantikvarien 1936.
  42. Riksarkivet, konseljakt: Remiss från Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien. T. till Konungen, Eckles. Dep. Inkom den 17 dec 1888.
  43. ATA: Inventering av forntida minnesmärken. Utdrag ur inventeringsprotokoll fört vid Lommaryds kyrka den 20 augusti 1829.
  44. ATA: Handlingar rörande förfrågan om den gamla kyrkans utformning, 1936.
  45. Mandelgrenska samlingen, Folklivsarkivet, Lunds universitet, Acc. nr :1:11-203.
  46. ATA: Lommaryds kyrka, Brev till Vitterhetsak. & Riksantikvarien 1936.
  47. ATA: Handlingar rörande förfrågan om den gamla kyrkans utformning, samt brev till Vitterhetsakademien & Riksantikvarien, 1936.
  48. ATA: Remiss från Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien. Ink. Den 17 dec 1888.
  49. ATA: Lommaryds kyrka, Brev till Vitterhetsak. & Riksantikvarien 1936.
  50. Jönköpings läns museums arkiv.
  51. ATA: Vitterhetsakademien och Riksantikvarien. Handlingar rörande förfrågan om den gamla kyrkans utformning, 1936.
  52. Vadstena landsarkiv: Lommaryds sockenhandlingar C4 pag. 137, visitationsprotokoll, 26 sept. 1862. För avskrift se bilaga 6.
  53. Riksarkivet: Beskrifning öfver byggnadsplatsen för den nya kyrkobyggnaden i Lomaryd, i Ecklesiastikdepartementet Konseljhandling 1888-12-31.
  54. Raine Borg, Smålands medeltida dopfuntar, diss. Göteborg 2002, Raine Borgs daterar funten till början av 1200-talet. Ragnar Blomqvist, Studier i Smålands romanska stenkonst, Lund 1929, daterar den till 1200-talets första fjärdedel.

Arkiv

ATA, Antikvariska Topografiska arkivet: ÖIA och Vitterhetsakademien
Folklivsarkivet, Lund: Mandelgrenska samlingen
Jönköpings läns museum
Lantmäteriet, Jönköping
Riksarkivet: Överintendentsämbetet, akter till Kungl. Maj:t
Vadstena landarkiv: Kyrkornas respektive domkapitlets arkiv

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 531/2001

Beställare: ..... Linköpings stift

Rapportansvarig: ..... Britt-Marie Börjesgård

Län: ..... Jönköpings län

Kommun: ..... Tranås, Eksjö och Aneby kommuner

Socken: Adelövs, Linderås, Bellö, Ingatorp, Hässleby, Lommaryds socken

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Bilagor:

- Bilaga 1 Kyrkor i Jönköpings län, Linköpings stift
- Bilaga 2 Ur Rogberg, Historisk Beskrifning om Småland, Karlskrona 1770
- Bilaga 3 ATA: Inventeringar med anledning av Kungl. förordning, 1828 gällande forntida minnesmärken
- Bilaga 4 Handling i Riksarkivet gällande Lommaryds kyrka
- Bilaga 5 Handling i ATA gällande Lommaryds kyrka rörande förfrågan om den gamla kyrkans utformning, 1936
- Bilaga 6 Övriga avskrifter: gällande Linderås och Lommaryd

Kyrkor i Jönköpings län i Linköpings stift

Aneby kommun

Askeryd	medeltida kyrka
Bredestad	medeltida kyrka
Bälaryd	medeltida kyrka
Frinnaryd	medeltida kyrka
Haurida	medeltida kyrka
*Lommaryd	ny kyrka 1889–1893, medeltida kyrka riven
Marbäck	medeltida kyrka
Vireda	medeltida kyrka

Eksjö kommun

*Bellö	ny kyrka 1822–23, delvis över medeltida kyrka
Edshult	nuvarande kyrka uppförd på ny plats, gamla kyrkoplatsen bevarad
Eksjö	medeltida, om- och tillbyggd
Hult	nytt läge
*Hässleby	ny kyrka 1857–59, medeltida kyrka låg ”strax öster om”
Höreda	medeltida kyrka
*Ingatorp	ny kyrka 1911 (på murarna efter 1834 års kyrka), medeltida kyrka riven
Kråkshult	medeltida kyrka + ny från 1801
Mellby	medeltida kyrka

Näs sjö kommun

Flisby	nuvarande kyrka uppförd på ny plats, gamla kyrkoplatsen bevarad
Norra Solberga	medeltida kyrka + ny från 1900

Tranås kommun

*Adelöv	ny kyrka 1833, gamla kyrkan angiven ”söder om”
*Linderås	ny kyrka 1793, ersatte medeltida kyrka, exakt läge ej utrett
Säby	medeltida kyrka

* markerad kyrka innefattas i studien

Avskrifter

Ur Rogberg, Historisk Beskrifning om Småland, Karlskrona 1770

Adelöv:

”**Kyrkan**, som från Grenna 1½. Ekesjö 4. och Wastena 5½. m. är belägen, är bygd på Kronogrund af träd, 39. al. l. och 17 bred, samt förmenes wara upbygd wid år 1427. Den är försedd med Orgelwærk om 6. Stämmor och prydd med 5. hufvud baner och 23. st. ahnor, hwiikas beskaffenhet jag icke kunat inhämta. Utom en svart Sammets mässhake, den Capit. Theod. Hadelin år 1759. hitskänkt, hafwa icke några särdeles bekante föräringar hit skedt. Prestegården I.h. är belägen ½ m. från Kyrkan.”

Bellö:

”**Kyrkan** är bygd af grof gråsten på et Krono.Augments hemans grund; detta heman belf år 1725. inlöst till Statte af Hassleberga åboer, men sedan skänkt till Kyrkan såsom Klockarebol, med det wilkor, at samma åboer skulle få nyttia en til Kyrkan lydande utjord Siggarp, emot 9. Dal. K:mts årlig ränta. Kyrkans längd är 30 al och br. 11. Altartaflan är förfärdigad år 1686. och föreställer Frälsaren på korset, upståndelsen och grafven med 5. mästare. Predikstolen af 1684. är prydd med Frälsarens och Apostlarnas bilder. Klockorna äro 3:ne uti särskilt byggd stapel. På den midlersta, som endast har påskrift, läses: Carolus XII Rex Sveciæ, Jonas Berglind Trumpetare, ...

Häsleby:

Kyrkan belägen från Wimmerby 2. och Ekesjö 4. är på Krongrund byggd af gråsten, til en längd af 44. alnar och 21 al. bredd. Om dess ålder, öden och förbättringar har ingen upplysning kunnat inhämtas. så hafwa ej heller några särdeles föräringar till henne skedt i förra eller sednare tider; utom en Döpelse-Funt af mässing, gifwen år 1675. af Översten Christer Lilja. På Klockorna, som äro 3:ne uti en särskilt byggd stapel, berättas icke wara någon skrift. ....”

Ingatorp:

”**Kyrkan**, vilken från Ekesjö och Wimmerby 2. m. är bygd på Krono eller Prestegårds grund af grof gråsten, af början til 39 alnars längd; men sedan blifwit förökt med en tilbyggnad af träd, hwilken, såsom förfallen, år 1755. nedtogs, och i stället upfördes en stenbyggnad på samma rum, 12. alnar lång, så att Kyrkans hela längd nu är 42. alnar. Wid samma byggnad blef och detta år et pryddigt torn upfört, som från grunden till Spiran håller 60 alnar, och med oljefärg anströks år 1759. I detta torn blev och år 1757. SockneMagasinet inrättat. Om denna Kyrkans ålder och öden i äldre tider finnes eljest så mycket mindre någon underrättelse, som Documenterne härom af de Danska, under deras ströfwande i denna trakt år 1611. blefwo förstörde. ....

(S. T. Gerhard von Schar, herre til Ryssebo, Ribbingshof och Swana, f. 1669 d 1682. (??) Sama familie har ock i Choret sin murade graf. ....”

Linderås kyrka:

”.... Landsvägen från Östergötland til Jönköping går genom denna S. och tätt Wid Kyrkan. .... Socknen har, under Krigstiderna wid år 1566. blifwit af de Danska sköflad, många gårdar uppbrände och ödelagde, och är wid Kyrkoherdebostället et kärr, som ännu kallas Ryttarekärret theraf, at de Danska ther wid et Swenskt Rytteri ledto et nederlag.

Kyrkan som från Jönköping är 5. och Ekesjö 3. m. belägen, är på kronogrund först bygd af sten 46. al. l. och 11¼ br. men sedan 1666. och 1670. tilökt med 2:ne korskyrkor af träd, på Norra och Södra sidorna hwardera 13¼. al. i qvadrat. Om dess ålder kan ingen pålitlig underrättelse upgifwas. I Choret, och församlingen til hinder, är en Sjöbergs Säteri tilhörig graf, som jämte Kyrkan är i et aldeles förfallit tilstånd, och tarfwar detta tempel en total ombyggnad. Det är försedt med Orgelwärk, som år 1754 anskaffades. här förwaras ett Påfwiskt rökelsekar, och i Sakristimuren äro 2:ne runstenar insatte, men så förnötte och skadade, at runorna swårligen kunna utredas. .... Kyrkoherdebostället består af 2. h. och är beläget tätt wid Kyrkan. ....”

Lommaryds kyrka:

”..... Genom Socknen löper 2:ne

Kyrkan belägen från Jönköping 4½

ATA: Inventeringar med anledning av Kungl. förordning, 1828 gällande forntida minnesmärken

Adelöv

I Adelövs kyrka d. 17 augusti 1829,

”§ 1. Gamla Kyrkan, som ännu begagnas, till dess den nya, som står under byggnad, hinner blifva färdig, är till sin ålder icke med säkerhet bekant, men förmodas vara uppbyggd 1427, är uppförd af träd till 39 alnars längd, och 17 Do bredd, med 7 fönster på södra sidan och 6 på den norra, under slätpaneladt tak, och 8 alnars höjd från golvet till panelen. Vinden ofvanför har varit begagnad till insättning af förbuden bränvins redskap, och till andra förnödenheter; kyrkan är betäckt med spån, och har tillsörens haft ett torn på taket som nedrefs år 1800, af fruktan, att det skulle nedkastas af vinden. I nordöstra hörnet af kyrkan är Sachristugan tillbyggd af gråsten. I vestra ändan finnes vapenhuset, 7 alnar i fyrkant.

§ 2. Innanredet består a) af altaret, byggdt af gråsten med skifva af huggen kalksten, förmodligen från Omberg, och det nu så kallade Stenbrottet Borghamn. Denna Skifva är målad med oljefärg till utseendet af marmor. b) Prediskstolen på södra sidan är af skicklig Bildhuggare ganska väl arbetad, med frälsarens bild mitt uti och 2ne Evangelister på hvardera sidan, af hvilka Johannes bild nu likväl saknas. .... Ovanom Predikstolen hänger en himmel af lika bildhuggarbete, med en dufvebild midtuti. c) I västra ändan af Kyrkan finnes Orgelläktaren med ett litet Positif, kort Octav, 5 stämmor, samt en Tremulant, alltsammans i dåligt skick. d) Hela norra långsidan af Kyrkan är från Halfva höjden försedd med en läktare till bättre utrymme för den i senare tid ansenligen tillväxta folkmassan (?). e) I kyrkan finnes 19 bänkar på hwardera sidan, samt i Choret 4 på den ena och 3 på den andra. f) Altardisken är 5-kantig i form af Stagvet, beklädd med rödt kläde, lika med altaret.

§3 Af Bildhuggeriarbeten märkes a) Altartaflan, föreställande i 2ne afdelningar Christi Korsfästelse och uppståndelse, smt öfverst frälsarens bild med segerfanan, trampande Ormens hufvud, Inedre afdelningen står Aposteln Petrus ytterst på högra och Paulus på den venstra sidan och i den öfre Johannes Döparen till höger och

.....

§ 10. I en provisionel Kläckstapel på Kyrkogården finnes 3ne kläckor, af hvilka den största är aldeles utan inskrift, den medlersta är försedd med en otydlig latinsk inskription hvaraf dock inhämtas, att hon är skänkt af Peder Brahe på Näs 1575. Den minsta är spräckt och obrukbar, har inskrift hvaraf inhämtas, att hon är gjuten 1792 utaf Fries i Jönköping. I Sacristugan förvaras en liten chorklåcka af malm.

.....

§ 12. I kyrkan finnas 2ne grafvar, en tillhörig Bockisla släkten som tillföre ägt Säteriet Södraholm, den andra Adelhgrenska Släkten af Frälshemmanet Mjölarp. Dessa grafvar få ej nu mera gegagnas. På södra sidan om Kyrkan finnes en murad graf, tillhörig Hummelhjelmiska Familjen.

§ 13. Grafchor finnes ej.

.....

Bellö

Ej avskrivet eftersom det gäller den nya kyrkan.

Häsleby

”till underdånig fullgörande af Kungl. Majts nådiga förordning af d 17 april 1828 angående forntida Minnesmärkens fredande och bevarande, blef enligt förordnande af Höge. Dom Capitlet i Linköping, Inventering i detta afseende, hållen i Häsleby d 13 jan 1830, af undertecknad V. Prost i Tuna och Sevedes Contrakt, i närvaro af församlingens Pastor Hr Magr. C. J. Dusén. Kyrkovardarne J Paulsson i Sjövik och E. Ericsson i Hult, samt Högv. Dom Capitlets Ombud Comministern i församlingen Hr Magr. J. P. Bode hvarvid märkes:

1. Själftva Kyrkan af sten, obekant när have bygd, har vanligt Innarede, Predikstol och i stället för Atartafla ett litet förgylt trädkors.
2. Messing a) Trenne Ljuskronor utan inscription. –
b) En Dopfont med vapen samt inscription: Christer Lilje och Margaretha Drake 1675.
3. Ett Sköldmärke efter Christer Lilje, Öfverste till Häst född 1625 död 1673. –
4. Kyrkans Skrud. En gammal Chorkåpe förvarad ifrån Superintendenten Ungü tid, som här blef Pastor sedan Calmar 1611 af Danskarna blifvit intaget. –
Kyrkans öfriga Messæ Skrud är af aldeles vanlig beskaffenhet.
5. Lilje Familliens graf i Kyrkan, innehåller fyra Likkistor af träd samt en af koppar, i hvilken sistnämnde Öfverste Liljes Stof härer förvaratd.
6. I Stapeln finnes 3ne Klockor, den ena gjuten 1817, om de andras ålder finnes ingen underrättelse. –
Kyrkans öfriga tillhörigheter, Böcker och Altar Silfver m.m. såsom aldeles icke antiqvariske, ansågs sig Förrättningsmännen icke behöva uptaga.

Ut Supra
P. Zetterling

V. Prost i Tuna och Sevedes Contrakt

C. J. Dusén
Pastor i Häsleby.

H. P. Bode
Comminister

E. Ericsson
Johannes Paulsson
Kyrkoværder

Ingatorp

Inventering 27 augusti 1829

angående forntida minnesmärkens fredande och bevarande af den 17 april 1828, på högördige Dom Capitlets i Linköpings derom gifne befallning, den uti högstbemälde nådiga Förordning §3 föreskrifna Inventering uti Ingatorps kyrka företog, i närvara af ...

§1 Kyrkans Byggnadstid

Om den äldsta kyrkans ålder och byggnadstid finnes ingen anteckning i kyrkoböckerna; men år 1755 har den på västra gafveln blifvit tillbygd, så att dess längd nu utgör $50\frac{3}{4}$ aln dess bredd 13. Kyrkan är bygd af sten likasom dess Torn, hvilket sistnämnde år uppfördes och blef med kyrkan sålunda sammanbygd, att det utgör en del deraf. Tornet är öfverst försett med en ovanlig i flere afsattser sig slutande spetsig spånbetäkt träbyggnad, som med oljemålning är anstruken i åtskillige färgor. Tornets höjd från grunden, till spiran håller 60 alnar. Ingången till kyrkan är genom två dörrar, en på västra gafveln och en på södra väggen midt för Sackristian, som är bygd af sten bredvid Choret på norra sidan.

§2

Kyrkans innanrede

Kyrkan har 4 st fönster påhvardera sidoväggen och ett rundt på västra gafveln bakom orgelverket. På södra sidan om gången är 30 bänkar och på norra 29 samt i Choret 3 på hvardera sidan om Altaret. På Läcktaren äro 8 på södra och 7 på norra sidan om Orgelverket. Altaret vid östra gafveln, liksom Altaredisken är af 4kantig form, gjordt 1669. Orgelverket förfardigadt år 1719, består af 9 stämmor med tremulant. Kyrkans tak är i halfhvalf af bräder.

§3

BildhuggeriArbeten:

Altartaflan..... Predikstolen i 8 kantig form, ..mde vid södra väggen nära intill Choret, föreställer: ..... På Himeln öfver Predikstolen står ”Guds namn till ähro och kyrkian till prydnad är denna Predikstol med kyrkions bekostnad gjord och fullkomnad thå warande Pastore M. Nicolaum B Rymnonium anno 1681.”- Ett Christi Crusifix i kroppsstorlek hänger på norra väggen.

§4

Målningar:

På Orgelläcktarn, som skall vara målad 1687 föreställig på bröstet utåt kyrkan en: Qvinnobild, samt på ömse sidor derom Evangelisterne Matheus, Marcus, Lucas och Johannes. Längst till väster vid Södra kyrkoväggen föreställes ..... Längst till höger vid norra kyrkoväggen förställes: Jesu inridande i Jerusalem med underskrift af första hälften utav 9de versen 9de Cap. Profepheten Zacharias – 1687. Dernäst Profheten ..... Ett portrait i oljemålning på väf af Doctor Marthin Luther, är hängande på norra kyrkoväggen nära Sackristian, hvarunder läses: ”.....” Altardisk, bänkar och tak är blåmålade.

§5.

Inskrifter:

Öfver Sackristidörren står denna inskrift utur 1 Mos. bok 28 Cap. ” .....”. Över södra kyrkodörren läses: Detta helga hus till prydnad är denna kyrka målad med kyrkiones bekostnad på Pastor war S. M Phalén 1774.” Och vidare: ”.....” Under läktaren öfver gången läses följande inskrift: ”.....”

.....

§10

Ljuskronor, Redskap och Klockor

.....

Klockor: I tornet finnes 3ne klockor: Stora klockan med inskrift i öfra kanten: ”.....”

”Ingatorps Sockens store klåcke under warande kyrkoherde .. . Omgjuten i Norrköping 1sta gången 1727 och 2dre gången 1747 af Magnus Hultmand”

Mellanklockan: har på ena sidan denna inscription: ”.....”

På andra sidan läses: ” år 1796 då Adolph Fredric Regerar ..... Blef denna klocka genom Pastors Johan Magn: Phalens försorg i Jönköping omgjuten af Elias Fries Thoreson, ...”

Lilla klockan: har denna påskrift: År 1804 då Gustaf IV Adolph Regerade ..... blef denna klocka omgjuten på kyrkans bekostnad af Jonas M. Fries i Jönköping.”

§11.

Skrifne och Tryckte Böcker och Handlingar:

Skrifno in folio: Lebes Ecclesio Ingatorpendis börjad 1623 .....

Dessutom finnas inga handlinar rörande kyrkan; men rörande prstegården finnes några

Copior af kungl. Bref och resolutioner uti kyrkoboken införde af hvila ett transumt at Carl

Magnussons Donations bref på Resendahö af år 1384, bevittnadt af And. Prytz Episc. Lincop. för sin ålder här anmärkes. ....

.....

§12.

Grafvar

Under kyrkan i Choret nära intill Altaret är en graf murad för Schaerisla Famillien uti hvilken, ibland flera kistor af vanlig form, en blåmålad och förgyld kista, af lika vidd vid hufvud oc fötter befinnes. En do som tillhör fordom Pastor i Ingatorp Bruzelius och dess efterkommande.

.....

Linderås

Ej avskrivet eftersom det gäller den nya kyrkan.

Lommaryd

I Lommaryds kyrka den 20 augusti 1829.

§1) Enligt anteckning i en gammal Kyrkobok skall denna Kyrka vara byggd redan före år 1221; men tiden, när denna byggnad blifvit verkställd, är icke bekant. Sanningen häraf bestyrkes äfven af en i Kyrkoboken intagen series pastorum, som sålunda börjas: ”På väggen i choret öfver Sacristugudörren står skrifvit: Andrea Thom är

Thomae Canonico in Lommaryd 1297;” men i hvilken form den äldsta kyrkan blef byggd, derom finnes nu mera ingen underrättelse. Nu befinnes hennes form af följande beskaffenhet. Hon är hel och hållen byggd af gråsten, sjelfva Kyrkans till 42 1/4 alnas längd från östra gafvelen till den vestra samt 9 1/4 alnars bredd..På norra sidan är en tillbyggnad om 15 alnars längd och 11 alnars bredd, äfen som en dylik på södra sidan om 15 alnars längd och 10 1/2 dito bred, så hela kyrkan utgör en korskyrka , hvars höjd från golfvet till den platta panelen utgör 9 alnar. Stenväggarne äro 2 1/4 alnar tjocka. Kyrkan är belagd med spånk och i bastant skick. I nordöstra kyrkan är Sacristugan äfven af gråsten uppförd år 1726 till 12 alnar i

kvadrat under bräddtak. Af den fortsatta anteckningen i ofvannämnda Kyrkobok inhämtas att Andreas Thomae bott i tornet, som är uppfördt af gråsten vid vestra ändan af Kyrkan och i sammanhang med henne till 10 alnars längd och $6\frac{1}{2}$ d:o bredd, allt inom murarna beräknadt, samt 30 alnars höjd, utom det öfre kläckertornet som är af träd.

§2) Innanredet består af a) Altaret byggdt af gråsten med skifva av tålgsten, förmodligen från tålgstensbrottet vid Omberg. Denna hall är $3\frac{1}{2}$ alnar lång och 2 D:o bred. b) Predikstolen på södra sidan i koret mellan östra och södra delarna af Kyrkan är förfärdigad år 1734 av Bildhuggaren Mäster A Ekeberg från Grenna.....Predikstolen hvilar på en massiv gråstensmur nästan af samma widh som den. c) I västra ändan af Kyrkan befinnes Orgelläktaren, med orgelverk om 7 stämmor, som lärer vara ganska gammalt, och renoveradt år 1723, af Christian Büydige... och står nu ytterligare under reparation af Organisten i Solberga Anders Ahlstrand. Både orgelverk och läktaren äro målade med pärlfärg år 1802. d) I sijelfva Kyrkan äro 21 bänkar på manssidan och 24 på kvinnosidan; i norra korset 12 på hvardera sidan, och i det södra 11 d:o Dessutom finnes en mans- och en kvinobänk på orgelläktaren, samt 2:e bänkar i choret. e) altardisken bildar en halfcirkel stående på stolpar, och beklädd med rött kläde, tillika med fotpallen.

.....
§9) På en bielke i trädertornet är följande Inscription: År 1755 är detta torn uppbyggdt af Herr Commissarien Jacob Uhrberg, målade af Pictor Daniel Meijer år 1758, varande kyrkoherde Herr Mag. Eric Kinnander.

.....
§11) Af grafvar finnes blott en enda under sakristugan der socknarnes kyrkoherdar tillförne blifvit begrafne; men får nu mera icke begagnas.

§12) Tillförne har funnits i norra korset af kyrkan ett grafchor, och ett under tornet, hvilket nu är förvandladt till vapenhus. Öfver det förra är Baneret bibehållit och fästadt vid kyrkoväggen, samt utgör Hamiltonska vapnet, med följande inskrift: Hans Kongl Maj:ts högt betrodde Man Generallieutnant af ---fälttygmästare högvälborne Friherre Herr Hugo Hamilton, barnfödd uti Småland den.--- och död i Stockholm den.---Sic transit gloria mundi.

.....
§14) Runstenar finnas ej, hvarken vid kyrkan eller i socknen; men likstenar äro på kyrkogården 5 liggande och 5 stående, af hvilka 2:ne äro i form av kors. Af de förra förvarar en minnet af Kyrkoherden Nils Andrae med Fru och 4 barn, döde af pesten 1623, och en annan af framl. ContractsProsten, Kyrkoherden i Lommaryd Eric Kinnander, född d.28 maji 1702, Kyrkoherde i Lommaryd och Bälaryd 1749, Honorarie Prost 1763, ContractsProst 1768, d. 16 juni 1786. Stenen är ganska väl huggen af M. Willman 1777. Å ..en annan af Organisten i Lommaryd Eric Persson Lom, död 1679. De öfrige 2:ne kunna ej dechiffreras. Af de öfriga stående är en upprest till minne af organisten samuel Gertsell, en har årtalet 1736, och de återstående äro utan inskrifter. Här må äfven nämnas tvenne tålgstenar, uppställda en på hvardera sidan om stora kyrkodören, $2\frac{5}{8}$ alnars höga, horisontelt släta ofvanpå, der ytan är $\frac{3}{4}$ aln i längden och $\frac{3}{8}$ aln i bredden.

§15) Utom hvad nu antecknadt är, har Kyrkan nödige spadar, hotstänger, hackor, kofötter, kyrklinor, en stor jerngryta, ett bord och en stol i sacristugan, en Kyrko och en Fattigkista, ett väggfast skåp, tvenne st. praestafver, tvenne st. numertaflor med mässingsnumror, 5 st förgyllda ramar till taflor, en damborste, en ljussläckare, samt slutligen en märkvärdig dopfont af sandsten, $\frac{1}{4}$ aln i diameter, med 4 uthuggna bilder i öfra cirkeln, och likaså många på foten.

Han är afdelad i tre särskilda stycken, som kunna skiljas och sammansättas, när man behagar men begagnas icke numera.

För alla nu antecknade Kyrkans tillhörigheter gå vi undertecknade i fullt ansvar, som försäkras af Lommaryd Kyrka, år och dag som ofvan
Måns Persson, NG Swensson, kyrkovärdar, Bengt Ekbohm v.paps.

Handling i Riksarkivet gällande Lommaryds kyrka

Riksarkivet: Ecklesiastikdepartementet till Kunglig Maj: t, i konseljakt 1888-12-31.

Remiss från Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien. T. till Konungen, Eckels. Dep. Inkom den 17 dec 1888.

...handlingar rörande en tillämnad ny kyrkobyggnad i Lommaryds församling, Linköpings stift, hvilkens uppförande förutsätter nedrivande af den nuvarande kyrkan.

Denna kyrka består af ett torn, ett långhus med två utbyggnader, en åt söder, en åt norr, samt dessutom en sakristia. I det nuvarande skicket kan kyrkan, ett par gånger tillbyggd, icke anses vara ett sådant minne af forntidens byggnadskonst, att ett yrkande om dess bevarande behöver göras. Dock finns såväl i tornet som i långhusets murar delar af den ursprungliga kyrkan, hvilken enligt traditionen inom orten skall vara uppförd i början av 1200-talet. En uppgift i Akademiens arkiv rörande den forna utstyrelsen af östra väggen synes vittna om riktigheten af sägnens tidsbestämning. Akademien får på grund häraf hemställa om nådig föreskrift derom att vid rifningen derest den af Eders Kongl. Maj:t medgifes, skola noga tillvaratagas och för Akademien skyndsamt anmälas skulpturerade eller med inskrift eller ornamnet försedda stenar, som kunna komma att anträffas i murarna, i grunden eller kyrkans golf, liksom öfriga fornminnen, som möjligen hittas.

I en af de till Akademien remitterade skrifelserna uppgifves, att inga andra minnesmärken eller kyrkliga prydnader förekommer i kyrkan än vapensköld tillhörig Hamiltonska familjen. Akademien får med anledning deraf framhålla, att i kyrkan förekommo år 1882 en skulpturerad predikstol, år 1744 skänkt af generamajoren och landshöfdingen Frih. J Mentzer och hans maka, ett altare som antagligen tillkommit under medeltiden, samt ett porträtt af en kyrkoherde. År 1829 funnos fem skulpterade bilder, ännu ett porträtt af en kyrkoherde, en silfverbrudkrona o.s.v. Akademien får i underdånighet hemställa om nådig föreskrift derom, att såväl den Hamiltonska vapenskölden som andra i kyrkan förekommande kyrkliga föremål från äldre tider öfverflyttas till den nya kyrkan att der förvaras.

Långhusets norra kyrkoarm har varit ett grafkor för Hamiltonska ätten, i eller under hvilket äro begrafne åtminstone två medlemmar af ätten, generalen, friherr Hugo Hamilton (död 1724), stamfader för den grefliga ätten Hamilton och hans son riksrådet friherre Carl Otto Hamilton (död 1770). Äfven den nedre delen af tornet lär hafva begagnats som grafkor, och under kyrkans och sakristians golf lära äfven grafvar finnas. Under sådana förhållanden får Akademien i underdånighet anhålla om nådig föreskrift derom att rifningen ej börjas, förrän grafransakning med de i kyrkan förekommande grafvar anstälts, sedan tre månader förflutit, efter det genom kungörelse, som blifvit tre gånger i post och inrikes tidningar införd och från predikstolen i församlingens kyrka uppläst, vederbörande grafegare kallts att sjelfve eller genom laga ombud inställa sig vid grafransakningen och sin rätt i omförmälda hänseende anmäla och styrka; att deres grafvar måste rubbas, till hvilken enskilde egare ej anmält sig, grafvarnas innehåll till ny graf å kyrkogården flyttas med iakttagande av största varsamhet; att noggrant protokoll föres öfver sådan flyttning, i hvilket redogöres för beskaffenheten af kistorna och liken, derest dessa äro blottade, äfvensom för de inskrifter, bilder och ornament, som kunna förekomma å kistorna eller eljest i grafvarne, och upplysning lemnas om kistornas egare, derest sådan upplysning står att vinna; samt att riksantikvarien underrättas om tiden för

tillämnad grafgrubbnig för den händelse, att han skulle med anledning af denna finna någon sin embetsåtgärd erforderlig. De remitterade handlingarna återställas. Underdånigast. M Rydberg. Stockholm den 14 dec.1888.

Riksarkivet: Ecklesiastikdepartementet till Kunglig Maj: t, i konseljakt 1888-12-31.

Beskrifning öfver byggnadsplatsen för den nya kyrkobyggnaden i Lomaryd.

Den nya kyrkan är afsedd att ligga på samma plats som den gamla, det vill säga på Kyrkogården inom ringmuren. Den gamla kyrkan ligger på en något upphöjd plats, i vester, norr och öster ommgifven af gamla prydliga askar, lönnar, almar, aspar och oxlar, hvilka äro på lämpligt afstånd från kyrkan. I söder om denna är den egentliga allmänna begravningsplatsen, hvilken ock ligger på något afstånd från byggnadsplatsen samt i utkanten är försedd med prydnadsträd af ofvan nämnda slag. I öster måste i följd af den nya kyrkans längd ringmuren borttagas och kyrkogården utvidgas genom att lägga ett stycke kyrkan af ålder tillhörig åkerjord till densamma. Denna åkerjord ligger nästan i jemnhöjd med sjelfva Kyrkogården, något högre och lämpar sig särdeles väl för i frågavarande ändamål. Afsigten ör att utvidga den gamla kyrkogården så mycket, att en liten park kan planteras öster om kyrkans chor. Sjelfa kyrkan, chorbyggnaden kan inbegripa komma att skjuta 16 fot utöfver den gamla kyrkogården in på ofvannämnda åker. Kyrkans bredd, 50 fot inom murarna, kräfver ingen utvidgad byggnadsplats utöfver det område, som den gamla kyrkans sidoutbyggnad till korskyrka upptaga, hvilket område tillika med kyrkans skepp är 84 fot (bredt). I norr om byggnadsplatsen ligger landsvägen på cirka 50 fots afstånd från gamla kyrkans sidoutbyggnad.

Några monument eller grafvårdar finnas inte inom byggnadsplatsen. Det är blott några träd öster om kyrkan, hvilka jemte ringmuren måtte undanröjas innan kyrkans grund kan grävas och läggas.

Å Lomaryds församlings vägnar
underdånigast .....

Bilaga till brev från församlingen

Handling i ATA gällande Lommaryds kyrka rörande förfrågan om den gamla kyrkans utformning, 1936

Brev till Vitterhetsakademien & Riksantikvarien Dnr 1501 Ank den 21 april 1936.

Den 1890 rivna kyrkan i Lommaryd hade grundplan som torde framgå av närslutna enkla skiss dock med någon reservation i fråga om måttet på koret, sakristian och korsarmarna. Längden på korsarmarna i den meddelade uppgiften har jag svårt att godkänna. Jag anser dem ej ha varit mera än omkring 12 alnar i längd. Kyrkans äldsta del var tydligen koret och största delen eller hela långskeppet samt tornets två undre våningar, ty de visade lika byggnadssätt. Koret hade troligen mitt fram ett fönster med sandstensfattning och en omkring 15 centimeter bred ljusöppning. Vid rivningen tillvaratog jag solbänken till detta. Den visar en stark smygning utåt och inåt. Murverket i koret var särdeles starkt så att då hela gaveln skruvades ned på en gång låg den hel på marken och måste sprängas sönder. Under ett lager av kalkfärg visade den väggen genom röda och grönaktiga streck indelad i kvaderlika fält. Andra målningar syntes ej spår av.

Att långkyrkan jemte undre delen av tornet voro av ungefär samma ålder, som koret förefaller sannolikt på grund av byggnadssättet. Två våningar i tornet hade välvda tak av ålderdomlig typ. Trappan till andra våningen gick i muren, knappt en aln i bredd med mycket höga steg aldeles likt trappan i Kumlaby kyrka på Visingsö. I andra våningen fanns spår av eldstad och rökgång, varför sägna att en präst bott där får ett visst stöd.

Träöverbyggnaden å tornet tillkom 1755 då stapeln revs och klockorna hängdes i tornet. Om tiden för södra och norra korsarmarnas tillkomst har jag ingen kunskap.

Kyrkans långskepp var intill 1723-28 täckt av valv. Dessa nedslogos vid ovannämnda tid och samtidigt nedbröts takryttaren över korset emedan det tryckte på taket och skrämde huset". Tegel från valvstrålarna funnos i den murvall på vilken predikstolen var placerad. Dessa hade klöverliknande form. Altarbordet var murat med en kalkstenshäll över 2, 30-0,80 m. I stället för valven insattes platt trätak. Vid gravrannsakan före rivningen fanns under koret en murad grav med huggen gravhäll av kalksten över Märta eriksdotter (Ulvsparre), död 1616. Hon ägde och bebodde Degla. Gravstenen är nu inmurad i södra korsarmens östra vägg.

Under norra korsarmen murade gravar för ätten Hamilton ägare till östra Noby (Nobynäs), samt för släkten Key. Kyrkogården var tidigare omsluten av mur, täckt med bräder, i protokoll talas emellanåt om behovet av omtäckning av densamma, vilket ålåg hemmanen med vissa alnar per hemma.

Under tiden 1850-60 revs en murad portlucka och ersattes med murade portstolpar och järnportar.

I ett magasin förvaras två kalkstenspelare som säges ha utgjort dörrinfattning till södra korsarmens dörr. De ha en något egendomlig form, som jag försöker här ge en föreställning om.

(handskrivet tillägg: När jag nu kom för att rita av de där dörrinfattningarna befinner de dolda i magasinet av en hög vedtrave – jag måste därför avvakta annat tillfälle – Stenarnes ha en egen ....

G F Johansson (?)

Dnr 1501 Ank den 21 april 1936 till Vitterhetsakdemien.

Ur Samuel Flodins anteckningar om präster i Lommaryd: Prästen Samuel Clementis Flodin tillträdde i Lommaryd 1721 efter att ha fått fullmakt 1720.

Vid dess ankomst befunnos bägge kyrkorna meddellösa förmedelst avlysande av mynttecknen. 1719. Av kyrkans räkenskapsbok synes vad jag låtit göra. Låtit göra en ny läktare vid tornet, orgelverket, som var sönderfränt och 100 år gammalt bestod allena av 4 små stämmor och av ett positiv, låtit flytta ned på läktaren och be.. ett om 9 stämmor, gott och fullkomligt, låtit neder slå valvet i den gamla kyrkan och panela istället, låtit göra om den gamla brudkronan om 79 lod till 51 efter tidens och ortens manier. Vid bägge kyrkorna låtit bygga nya sacristigor av sten, stora och rymliga, skaffat en broderad håv av grevinnan Juliana Sidonia Leijonhuvud på Degla med finer klåcka och silverbeslag, en sammets svart messehake köpt av kyrkans medel, låtit nederhugga det tornet som stod mitt på korskyrkan och tyngde ned taket och skämde huset (?) förutan det jag skaffat åtskilliga skänker av pennigar som till predikstolen 50 daler silvermynt av generalmajoren landshöfdingen Mentzer på östra Noby, som icke är kommit att utföras, och av andre kyrkoväktarens kläder som härads höfding Wiessel givit. Välborne herr ryttmästaren Laurent Bergenstråle och fänrik Lars Bange givit en messingsljuskrona. Fru hauptmanskan Chatarina Lövingsdotter på Skölderyd givit ett shitingshandkläde sydt med svart silke till disken. Generalmajoren och landshöfdingen högvälborne Jean Mentzer på Östra Noby skänkt hela predikstolen till 73 d. 2 öre. Till uppsättande av trappan med järn och fästandet har kyrkan kostat några daler som ses av räkningarna. Timglaset har härads höfdingen Wiessel på Grimstorp skänkt. Ängelen som håller skålen vid barnens dop och nedsläppes har jag Samuel Flodin skänkt Juledag 1743, kostar 26 daler silvermynt. Utom dess låtit måla på min bekostnad sakerstiga för gravens skull där jag utmärkt stället.

(Senare anteckningar) S. Flodin var gift med professor Qvensels dotter i Lund, död vid riksdagen i Stockholm den 29 maj 1738 och begravnen i S:t Clara kyrka med stor heder av Doctor And. Ol. Ryzelius.

Porträtt av Flodin förvaras i kyrkan å tavlans baksida förestående anteckningar finnas.

Handlingar rörande förfrågan om den gamla kyrkans utformning: Dnr 1501 Ank 21 apr 1936 till Vitterhetsakademien & Riksanikvarien. Pm med vissa frågor rör. Lommaryds år 1891 rivna kyrka. Bilaga till B1.

30 frågor om kyrkan av M Kinnander.

Svar: Upplysningar rörande Lommaryds gamla kyrka.

1. Var låg den rivna kyrkan?

Gamla kyrkan låg på samma plats som den nya, men på grund av större längd sträcker den sig något längre i öster. Nya tornet står på det gamlas plats. Jag stakade ut grunden.

2. Finns dess grundmurar kvar?

På grund av ovan anförda är givit att intet av gamla kyrkans grundmurar finnes kvar.

3. ...tornets bredd var lika med kyrkans långskepp.
6. Koret var nog två trappsteg högre än kyrkans golv.
7. Murverket i kyrkans väggar var ej fullt två alnar.
11. ... Jag har felaktigt antytt dörr, vilken istället bör tecknas å norra väggen.
12. ...så vitt jag kan minnas hade långkyrkan hade fönster å norra sidan.
15. gamla predikstolen finnes kvar uppsatt i nya kyrkan, är del av åttkant med 5 fria fält skilda av barockpelare. ... I Nydala klosterkyrka finnes en i formerna alldeles lika predikstol fast rikare utstyrd i färg och förgyllning.
18. Av dopängeln finns ej nu något spår. Sedan jag 1880 kom hit har den ej funnits.
25. Kyrkans yttertak var vid rivningen tegel och därunder spån.
26. Endast i sakristians murar fanns något tegel överst, annars voro alla murar av bullersten (icke bearbetad) och till stor del små stenar, som lätt kunnat med handkraft röras. Långskeppets mur bestod till allra största delen av anmärkningsvärt små sten med mindre hållfast bruk. Tornet och koret hade däremot mycket hållfast bruk, som nästan hade stenens fasthet. När korgaveln skruvades föll den hel på marken utan att brista sönder, så att den måste delvis sprängas sönder.
- Utvändigt voro kyrkans murar spritrappade, men å alla hörn markerade skillnaden mellan tornet och långskeppet fotsbreda slätputsade ytor.
- ... Fönstren vid rivningen visade att de tillhörde en tämligen sen tid.
- Anmärkas att alla dörr- och fönsteröppningar markerades med slätputsad kant (ram).
- Det murade tornet var delat i två våningar båda med välvt tak. Valven bildades endast av sten, intet tegel. Spåren av eldstad fanns i sydvästra hörnet i andra våningen i tornet.
- Trappuppgången till andra tornvåningen gick i norra muren. Något rymligare än den första trappan.
-

Övriga avskrifter: gällande Linderås och Lommaryd

Linderås

Riksarkivet: Överintendentsämbetet till Kunglig Maj:t, 20/2 1783 vol. 322

Odaterat utlåtande från byggmästare Beuling ang grundförhållande

” Då jag på Linderås församblings begäran Undersökte Planen till grund för den af kungl Maj:t i nåder faststälte Ritning till ny Kyrkobyggnad därstädes, Befans den samma till Kårs Kyrka nog obeqwäm, hälst på den södra sidan hwadett är en stor Presipis (?) utför bäriett och där det slutar en mera sank och wattn full iord, at man mäd swårighet deår måtte grund söka till så stor och tung Byggnad och at sig så förhåller intygas af
M O Beuling, Östgöta Läns Byggmästare

Lommaryd

Vadstena landsarkiv: Lommaryds kyrkoarkiv, C4, pag. 137

Utdrag ur visitationsprotokoll, 26 september 1862:

”...Kyrkan, som enligt anteckning i en gammal Kyrkobok byggdes före 1221., är brandförsäkrad och befinnes i godt skick, men lemnar för närvarande knapt utrymme och är i behof af utvidgning. Orgelverket, som vid sista visitation ansågs tarwa förbättring, har för 3 år sedan blifwit renoveradt för en kostnad af 600 Rd. Och är ändamålsenligt för Kyrkans nu warande storlek. Kyrkogården har under de sednare åren blifwit påfylld med circa 3,000 lass grus och är tillräcklig för församlingens behof. - .

Vadstena landsarkiv: Lommaryds kyrkoarkiv, C4

Utdrag ur visitationsprotokoll, 17–18 augusti 1869:

pag. 152

”...Den yttre kyrkowården

Lommaryds åldriga kyrka är i godt stånd. I anledning af dels ringa utrymme wäcktes vid Biskopsvisitationen 1862 fråga om dess tillbyggnad. Wid en d.29 Maj 1865 hållen kyrkostämma upptogs denna sak till öfverläggning, derwid församlingen förklarade sin enhälliga önskan wara, ”det den ifrågawarande tillbyggnaden måtte uppskjutas, och i dess ställe en ny kyrkobyggnad framdeles uppföres”.

Pag. 158:

1° De i förra visitationsprotkollerna omnämnda Dopfuntar af sten hafva blifvit i kyrkornes chor inflyttade. Öfriga i kyrkornas materialbodas förvarade förntida minnesmärken egnas behörig vård.

Vadstena landsarkiv: Biskopsvisitationsprotokoll. Domkapitlets arkiv. AVIIa:4

LOM 15–16/11 1648 p 15

f 16v Kyrkian är af steen een Korßkyrkia, med thwenne Kohrar. Altarkohren med skön altertafla med skön luker förnyat ...

ATA: Avskrift från handling

Ur berättelse av E. Ihrfors 1881

Lommaryds kyrka
N Vedbo härad

På andra sidan sjön Ralången från Marbäck räknat, framskymtar den höga träspiran på Lommaryds kyrka, hvilken torde räkna sina anor från 1200-talet. Hennes anordning utvisar detta. Altarfönstret som tydligen varit tredelat antyder att man den tiden kände till den rätta dispositionen af ljus och skggor i en Christen Helgedom. Den ndersta ljuseffekten borde nemligen falla på högaltaret såsom varande kyrkans förnämsta del, under det ett andagtsväckande halfdunkel rådde i den öfriga delen. Det massiva tornet af lika bredd med kyrkan blef utan tvifvvel uppfördt till ett värn och tillflycktsort för bygdens befolkning och deras lösa egendom i farans stund. De smala trätrapporna som leda till den öfversta delen äro ingalunda afsedda för corpulenta personer; ty en persom af vanlig statur kan nått och jemt smyga sig upp genom de krokiga gångarna, hvars murkna bjelkar visa spår af eld. Kyrkans dopfunt ornerad med repstafvar och helgonbilder är en vacker forntidslemning. Kyrkans inre är förövrigt ganska kalt. I norra korskyrkan hänger det rikt skulpturerade och förgyllda Hamiltonska .....

Byggnadsvårdsrapport 2004:16
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM